

א. יידיש ליד וועגן שבת-צבי

1

דאס "שין נר ליד פון משיח", וואס דער לייענער וועט דא געפינען, איז גענומען פון א קליינע שיק ביכעלע — דער זאצשפיל איז 10 ארץ 51/ צענטמעטער, און האלטן האלט עס אינגאנצן 24 זייטן. דערפון זיינען שוין די לעצטע דריי אהער גיט שייך; זיי גיבן: "תיקוני תשובה מהרב הגדול רבי יצחק לוריא זצ"ל", צוזאמען 16 "תיקונים" ארץ פארשיידענע זינד. דאס ביכעלע געפינט זיך אין דער באדלעיאנע אין אקספארד. דער ביבליאטעק-נומער, וואס עס טראגט, איז 654 Opp. Oct. אין שטיינשניידערס גרויסן קאטאלאג פון דער באדלעיאנע איז עס פארצייכנט אונטערן נומער 3652. געדרוקט איז עס 1666 אין אמסטערדאם.

אין וועל זיך גיט אונטערגעגעבן צו זאגן, אז דער עקסעמפלאר אין דער באדלעיאנע איז דער איינציקער, וואס האט זיך אויפגעהיט. אבער לכול-הדעות איז ער דער איינציקער, וואס איז באוואוסט. גיט דער בריטישער מוזעם, גיט די אמסטערדאמער ראזענטאליאנא, גיט די פראנקפורטער שטאטישע ביבליאטעק און גיט די מלכה-ביבליאטעק אין בערלין און מינכען פארמאגן עס גיט: שוין אפגעריכט פון די מורה-איינאפטישע שטעט. און מעג מען משער זיין, אז אומגעקומען איז דאס ביכל גיט אינגאנצן מיט זיין גאטירלעכן טויט.

קיין גרויסע צאל עקסעמפלארן פון די אלט-יידישע ביכער איז אונזר בכלל גיט געבליבן. פון 16טן יארהונדערט איז א ריי ביכער אינגאנצן פאר-פאלן געווארן, און אויפגעהיט זיינען מער גיט זייערע נעמען, וואס ווערן צו-פעליק דערמאנט אנדערשוואו. ווייל קיין ספעציעלע בעלנים-קאלעקציאנערן זיינען גיט געווען, און דער ברייטער עולם האט מיט אזא חשק געלייענט די ביכלעך, אז ער האט זיי צעלייענט ארץ שטיקלעך. דא ביי אונדזער ביכל איז אבער צוגעקומען נאך א ספעציעלע סיבה. דער מחבר פון אונדזער ליד איז אינגאנצן א שבת-צביניק, פאר אים איז דער סמירנער מקובל טאקע דער יידישער מלך, און דאס ביכל גיט ארויס מיטן בפירושן צוועק מבשר צו זיין

24 קליין אונ' גרוש, יונג אונ' אלט,
אלש גיהרגת חורדן בריה[ן] מיט שווערער אונ' מיט גיוואלט.
אך גאט וכו'.

25 יאגן אונ' שלאגן טעטן זיא אלי גלייך,
עש דער טראנקן פיל אין טיפן טייך.
אך גאט וכו'.

26 מיר מעגן וואל קלאגן מיט זיינן אונ' ברוסן,
אז אונז וועלכי קדושים זיין וועק גיקומן.
אך גאט וכו'.

27 אירי נשמות ווערן גרוש רואן ביא אנדרי פרומן,
(עשרה הרוגי מלכות) דיא (על קדושת השם) זיין אום קומן.
אך גאט וכו'.

28 ליידר, וויא האט דער חורבן קעגן גרעסער זיין,
אז וועלכי רבנים און איין טוט זאלן נעטן איין.
אך גאט וכו'.

29 ווען איך גירענק, טוט מיין הערץ פאכן:
וואס זיא האבן אן גיטראפן אלץ דער שטאכן.
אך גוט וכו'.

30 רבון העולם, טוא דיא טוטן ווידר דר וועקן,
וואו מן זיא האט הין טאן צו דעקן;
דען זיא ליגן ור גראבן אין אלי עקן.
עמלק זאלשטו אויש מעקן.
אוי לבו פי חטאנו אמן סלה.

1 פרומע.

2 די איסדרוקן, עשרה הרוגי מלכות און, על קדושת השם זיינען געשטעלט אין האלבן לבנות פון וועגן זייער באזונדערער הייליקייט. ס'איז א זאג וואס איז געווען זייער אנגענומען אין אונדזער עלטערער ליטעראטור לויטן פרינציפ, להבדיל בין קודש לחול.
3 פשט: וואו מען האט זי אהינגעטאן, דעק זי צו?

וועגן דער נאָענטער גאולה יענע יידן, "וואָס ווייסן ניט וואָס צו זאָגן". און
טון טוט דאָס אונדזער מחבר אין אַ צייט, ווען שבתי צבי איז שוין געווען
געפאָנגען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, דאָס הייסט, ווען ווין שטערן איז נאָך גע-
שטאַנען אין זעניט, אָבער ער האָט זיך שוין גענומען ניין צום אונטערגאַנג.
אין יענעם מאָמענט איז נאָך די התלהבות געווען זייער גרויס, די מתנגדים
האָבן נאָך געציטערט אַ מויל אויפצושטענען; אָבער נאָך אינגיין איז געקומען
די אַנטישונג, "שבתי צביניק" איז געוואָרן אַ זידלואָרט. און כאָטש אין מורח-
גאַליציע, אין פּאָדאָליע, אין וואַלין האָבן די לעצטע פונקטן פון דער באַווע-
גונג געטליעט נאָך צענדליקער יאָרן, ביז וואָנען עס האָט פון זיי מיט אַ
נייער קראַפט אַרויסגעשלאָגן די פלאַם פון חסידות, זיינען אָבער שבתי צביס
תלמידים אַריינגעלייגט געוואָרן אין חרם ווי צעשטערער און פאַרניכטער פון
יידישקייט. און ניט נאָר זיי, נאָר אויך זייער ליטעראַטור. די בלעטלעך, ביכ-
לעך און תיקונים, וואָס זיינע אָנהענגער האָבן געהאַט אַרויסגעגעבן, האָט מען
געברענט און געריסן, וואו כען האָט זיי נאָך געפאַקט. געוויס איז אויך אונ-
דזער ליד געפאלן אַ קרבן פון דער אַרטאָדאָקסיע: די התפעלות פאַר דעם
כלך שבתי צבי קומט דאָך דאָ צום אויסדרוק אין אַזא בולטער, ניט-איינגע-
זאכטער פאַרם.

וועגן אַן אויסגאָבע פון דעם אייגענעם ביכל, ברעסלע 1670, דערציילט
וואַלף אין זיין "ביבליאָטעקא העברעא", באַנד 4, נומער 1125. אָבער ער אַליין
האָט אַזא ביכל ניט געהאַט געווען, ער גיט דאָס איבער לויט אַ קאָטאַלאָג
פון דער, אין 18 יאָרהונדערט באַרימטער, "ביבליאָטעקא ריימאָנאָנאַ", ווען
שטיינשניידער איז געקומען קיין אַקספּאָרד, כדי צו מאַכן דעם קאָטאַלאָג, און
געפונען די אַמסטערדאַמער אויסגאָבע פון 1666 (די וואָס מיר פובליקירן דאָ).
האָט ער געפסקנט, אַז די גאַנצע מעשה מיט אַ ברעסלער דרוק מוז זיין אַן
אָפּווכטעניש; אָבער פאַרזיכטיק און געוויסנדיק, ווי אַלעמאַל, האָט ער וואַלפס
ידיעה גיט פאַרשוויגן, נאָר צוגעשטעלט דערצו אי אַ פרעג, אי אַן אויסגעשריי-
צייכן. לאָזט זיך אָבער אויס, אַז אַזא ברעסלער דרוק, אָדער ריכטיקער, אי
בער דרוק (וואַלף האָט וועגן דער אַמסטערדאַמער אויסגאָבע גיט געוואוסט)
איז יאָ פאַראַן — אַן עקזעמפלאַר דערפון געפינט זיך אין דער ביבליאָטעק
פון דער ברעסלער יידישער קהילה אונטערן נומער 2105. אָבער ס'איז אַן
איבערדרוק מיט דייטשישע אותיות, געמאַכט פון אַ משומד, כדי
מבוזה צו זיין יידן, אַ קורצן באַריכט וועגן דעם ביכל האָט געגעבן מ. בראַן
(Brann), מנווי 30 (1881), ז' 544.

דער טיטל און דער כאַראַקטער פון דעם איבערדרוק זיינען אַזוי טיפיש
פאַר דער תקופה, אַז עס לוינט זיך אַצוזשטעלן דערויף אויף אַ וויילע.
אַט איז דער פולער שער:

„Ein schön Neu Lied / Vom Messia / Anfangs dem vermeinten
jüngsten Messiae im Morgenland / Schabbasi Zebhi, von Jakob Tausk /

von Prag / Zu Ehren aufgesetzt / Und im Jahr 1666 in Amsterdam mit
Jüdischer Schrift gedruckt; jetzo aber / Damit der Juden blinde Thor-
heit unter den Christen bekannter werde / Aus dem Holländischen
Jüdischen Exemplar, mit behaltenem Dialecto, Nachgedruckt in Bresslau /
Im Jahre unseres wahren Messias / 1670. In der Baumannischen Erben
Druckerey druckt Johan Christoph Jakob / Factor".

דאָס איבערעדרוקטע ביכל איז גרעסער, ווי דער אַריגינאַל, עס האָלט
48 אַקטאָוויילעך, ווייל דער אַרויסגעבער האָט נאָך מוסיף געווען אַ באַריכט
וועגן פאַלשע משיחים בכלל ביי יידן (די תורה האָט ער געשעפט פון דעם
געוויסן משומד גערואַנס "ווערק" קעגן תלמוד) און אונטערן טעקסט צוגע-
שריבן אַנמערקונגען, וואו ער פאַלעמיוורט מיט אונדזער מחבר, אַ שטייגער צו
די ווערטער פון דער הקדמה: "וואָ לאנג אַז איר זייט אין דיזער וועלט גע-
ווען, האָט איר קיין זעלכס הערלעך ליד געלעזט", גיט ער צו אַ הערה:
"וואו איז דאָ די הערלעכקייט? גיט אין אינהאַלט און גיט אין דער פאַעטי-
שער קונסט. אַ שרעק! אַזוינע נישטיקע שמירעדיי זאָל זיין געהויבענער ווי
אַלע לידער אין דער וועלט! און וואו זיינען די ביבלישע לידער? נאָר דאָס
איז די יידנס גאוהריקע שוואַכקייט. וויפיל טייטשע ביכער זיי דרוקן, אַזוי
פיל איבערגעטריבענע באַרימערען געפינט מען דאָרטן געדרוקט אויף די
שער-בלעטער. ווער עס וויל זאָל זיי מוחל זיין".

אָבער לאָמיר לאָזן דעם משומד דעם איבערדרוקער און זיך געמען צום
מחבר פון אונדזער ליד. ווער איז ער?

2

מיר מוזן זאָגן באַלד צום אָנהייב: קיר ווייסן וועגן אים גאָרניט אַחוץ
דעם, וואָס ער אַליין האָט אונדז דערציילט וועגן זיך. און דאָס גיט מער ווי
דער נאָמען, וואָס מיר געפינען אַזש דריי מאל אין דעם ליד. ערשטנס, אויפן
שער; צווייטנס אין דעם אַקראַסטיכאָן, אָנהייבנדיק פון סטראָפּע 23; און אין
סטראָפּע 72 הערן מיר דאָס אייגענע נאָך אַמאַל:
"יעקב טויט פון פראַג, אַזאָ טוט ער זיך גענען".

ווייטער הייבן זיך שוין אַן די השערות.
די פאַמיליע טויט (אן אַנדער שרייבונג איז טויטיג, מסתמא געמט זיך
דער נאָמען פון דער משעכישער שטאָט טויט) איז געווען גיט נאָר באַקאַנט,
נאָר אַפילו באַרימט די פאַרגאַנגענע יאָרהונדערטער אין פראַג.

1 אין דעם אַריינפיר און אין די אַנמערקונגען גיב איך די ציטאַטעס פון טעקסט,
אזוי ווי מיינע, מיט אונדזער היינטיקער אַרטאָגראַפיע (אָבער פאַרשטייט זיך, מיט דער
פאַנעטיק פון אַריגינאַל).

א טויסק איז געווען יענער פראגער "פרימוס" רב שמואל ל. וואס איז אין 1704 צוזאמען מיט אלע פראגער יידן ניצול געווארן פון א שווערער גזירה; די געשעענישן זיינען באשריבן אין א יידישער מגילה, וואס פראפעסאר א. פריימאן. פראנקפורט האט ארויסגעגעבן אין 1899 אין דעם "קבץ על יד" פון דער חברה "מקיצי נרדמים".

גאך א צווייטער פארשטייער פון דער פאמיליע ווערט דערהייבט און דערהויבן אין דער יידישער ליטעראטור; דאס איז רב סענדער טויסק, וואס ווערט באזונגען אין דעם "שין גיית ליד פון אופן", פראג 1688. דער רב סענדער האט זיך ארויסגעצייכנט מיט דעם, וואס ער האט ארויסגעקויפט מיט א ברייטער האנט די געזאגטע פון דער שטאט אפען (בוראפעשט); פון אן אויפן און העברעיש און יידיש, וועלכן ער האט ארויסגעלאזט א ביסל שפעטער, ווייסן מיר, אז ער האט דערביי ארויסגעבראכט זיין גאנץ פארמעגן און זיך אליין דערפירט צו א גרויסן אומגליק.

ענדלעך האבן מיר גאך א דריטן טויסק, שוין אליין א שרייבער. דאס איז הירשל בן יהודה טויסק, גערופן הירשל וויינשטענק, וועלכער האט אין פראג (פריער פארן יאר 1674, ווי שטיינשניידער ווייזט אין דעם באר- לעיאנע-קאטאלאג) אפגעדרוקט א קלאג-ליד אויפן טויט פון ר' ליפמאן חזן.

דאס זיינען אבער טוך-בל-טוף אלץ גיט מער ווי ביזאכן פאר אונדזער ענין, ווייל קיין שום באווייזן זיינען נישט וועגן דעם, אין וואס פאר א בא- צונגען אונדזער ר' יעקב בן בנימין-וואלף טויסק איז געשטאנען צו די אויס- גערעכנטע פערזאנען; און די פרואוון אויסצוגעפינען וועגן אים עפעס פרטים זיינען קענטיק אן א האפענונג. איך האב איבערגעקוקט די רשימה פון די מצבה-אויפשריפטן פון אלטן פראגער בית-עולם, וואס האק האט אויפגעקליבן און פראפעסאר קויפמאן האט ארויסגעגעבן. דארטן זיינען פאראן אויף ז' 138—140 עטלעכע הונדערט נעמען פון דער פאמיליע; אבער עס זיינען נישט דאס גיט אונדזער יעקב (דאס וואלט אפשר גיט געווען אזא וואונדער, ווייל עס קען געמאלט זיין, אז ער איז געשטארבן אין אמסטערדאם). גיט זיין פאטער בנימין-וואלף.

בלית ברירה מוזן מיר זיך באזונגען מיט דעם, וואס מיר האבן.

¹ מגילת שמואל דער פרימוס פון פראג. אין דיווער ווערט דערציילט די נסים ונפלאות האט השי"ת ב"ה ברוב רחמי וברוב חסדיו להראש והקצין פרנס ושומדן המפורסם בהר"ר שמואל טויסק ר"ה ופרימוס דיק כראג און דען גנצן כלל ישראל בשנת תס"ד גטין (!) הוט ח"א ער פון (!) סקר בלזול גנזל געהאָרן איז. הקב"ה זאל הייטער כל ישראל מציל זיין, ושלח משיחו.

² זע דעם טעקסט פון דעם אויפן און א גענויע באשרייבונג פון די טאקטן אין דעם אקאדעמישן ארטיקל פון ד"ר בראך, מגדלי 30 ז' 544 א. ה.

³ האק-קויפמאן, משפחת ק"ק פראג. פרעסבורג 1892.

אביסל גענויער קענען מיר כאראקטעריזירן, שוין אויפן גרונט פון דעם ליד, דעם פסיכאלאגישן צושטאנד און די שריפטלעכערשע אייגנטומ- לעכקייטן פון דעם מחבר.

3

מען טאר יעקב טויסקן גיט חושד זיין אין וועלכע עס איז קינסט- לערישע אמביציעס, און טאמער וואלט ער זי יא געהאט, וואלט ער אויך גיט געווען אימסטאנד עפעס בלייבנדיקס אריינצוברענגען אין דער יידישער פא- עזיע. ער איז געווען א ייד פון א גאנץ יאר, אן דעם העכערן פלי פון גע- דאנק און אן דעם ספעציעלן געפיל פאר פארים, וואס א פאעט מוז האבן. זיין ליד איז דאס, וואס מען רופט "געלעגנהייט-פאעזיע", א ליטערארישער וואונדער- וואס איז גאך היינט אויך גיט אויסגעשטארבן, און אמאליקע יארהונדערטער איז ער געווען פון די אונגענומענסטע.

אויך מיט זיין באנעמען די געשעענישן שטייט ער גיט העכער פון זיין סביבה. פונקט ווי דער גרעסטער טייל יידן פון זיין צייט איז ער איבערגע- צייגט אין שבת-צבים געטלעכקייט, און פונקט אזוי ווי אלע מיינט ער, אז שבת-צבים זיצן אין תפיסה איז אויך גאך אן אויסדרוק פון זיין געהויבנקייט: דער סולטאן איז שוין גרייט געווען אים ארויסצולאזן, נאך יעמאלט האט ער שוין גיט געוואלט (סטר' 37). אינגיכן וועט ער זיך שוין באווייזן אין זיין גאנצער פראכט, און יעמאלט וועלן יידן ענדגילטיק זיין אויסגעלייזט: אלע וועלן זיך באגעגענען ווי שוועסטער און ברידער אין ארץ-ישראל, און מען וועט לעבן איבעראניס צו פיר און פינף הונדערט יאר (סטר' 50, 52).

מיט איין ווארט, אונדזער מחבר כאפט גיט קיין שטערן פון הימל... אבער גראד דאס גיט אונז א ספעציעלן אינטערעס צו זיין חיבור, ווייל מיר דערזעען דא א געטרייע אפשיגלונג פון דעם גייסטיקן צושטאנד, אין וועלכן די יידישע פאלקסמאסע האט זיך געפונען יענע צייטן. מען איז שרעקלעך דערשלאגן, מען זעט גיט קיין שום אויסוועג, סיידן עפעס א גוט זאל געשען. אליין איז מען אומפעקט עפעס צו טון, גאט מוז העלפן. גיט נאך א קוק, וויפיל מאל גאטס נאמען ווערט דערמאנט אין דעם ליד: ער וועט אויסשטרעקן זיין האנט און וועט אויסלייזן זיין פאלק נאכדעם, ווי עס האט אזוי לאנג געליטן. און אז גאט וויל, איז דאך גיט שייך: יעמאלט קען א פשוטער סמירנער ייד באזיגן דעם מעכטיקסטן הערשער פון דער וועלט און יידן קאנען זיך אומקערן אין ארץ-ישראל, כדי גאנצענע סעג צו לערנען תורה אין דעם לאנד. וואו עס פליסט מילך און האגיק.

פיל הונדערטער יארן האבן יידן אזוי געקעכלט ביי זיך דעם משיח.

¹ אן אויספירלעכע שילדערונג פון דער שבת-צבי-פאכע קאן דער לייענער געפינען אין מייז-שטורעמח"ט, חילוק 1927, ז' 77-161.

געדאנק און האָבן געלייבט אי דוד אַלראַי, אי דוד ראובני, אי א סך אנדערע גרעסערע און קלענערע פרעסענדענטן אויפן משיח-נאָמען, — ביז וואָנען עס איז אויסגעשטאָנען דער גרעסטער פון די אלע משיחים (פאַלשע קאָן מען זיי אַפילו ניט אַנרױפֿן, וואָרים וואָס איז אַווינס אָן אמתער משיח?), שבת-צבי. אָנהייבן פלעגט זיך אזא באַוועגונג אלעמאַל מיטן גרעסטן ענטוויאָס, און אויסלאָזן פלעגט זי זיך מיט א שווערער אַנטווישונג פאַר די מאַסן, וואָס פלעגן אַריינפאַלן נאָך אין א טיפערן יאוש, נאָך אין א טיפערן אומגלויבן צו די אייגענע קרעפטן. אַזוי איז אויך געווען נאָך שבת-צביס דורכפאַל. אין אונדזער ליד זען מיר א בילד פון דער יידישער מאַסן-פסיכיק אין יענעם מאָמענט, ווען די באַוועגונג איז געשטאַנען אויפן הויכפונקט. אין דעם ליגט די גרויסע ווערדע פון אונדזער מחברס מליצהדיקע פערזן.

נאָר ערסערווייז גיט זיך אים איין צו דערהייבן זיך אויף א העכערער מדרגה: קענטיק עכטע באַגייסטערונג ווירקט אַפילו אויף פראָזאישע נשמות. אויף עטלעכע פאַרביקערע ערסער וויל איך דאָ אַנזוייזן. נעכט א טייגער די ווענדונג צו דער זון און לבנה אין סט' 31—32; עס שטעקט דערין ניט קיין גרויסע אַריגינעליקייט, ווי מיר האָבן געזען אויבן ז' 202, אָבער א געוויי סער שוואונג איז פאַראַן. נעמט די סטראָפּע 37: ווי גלאַט זי לייענט זיך. נאָר די גרעסטע אוממיטלעכקייט ווירט דער מחבר אַרויס אין די סטראָפּעס 43—46. ער געפינט דאָ אמת-האַרבע ווערטער פאַר די רייכע, וואָס ווילן גיט "מיטטיילן" (געבן צושטייער) די אַרימע אויף דער נסיעה אין הייליקן לאַנד אַריין. ער פאַררופט זיך בפירוש אויף שבת-צביס גביאים, וואָס האָבן געהייסן אָנזאָגן, אַז די גבירים, וואָס וועלן קאַרגן געלט, וועלן באַקומען זייער שטראָף. די רייכע, וואָס וועלן טון זייער פליכט, וועלן האָבן דערפאַר ביבודים אין ארץ-ישראל; און די, וואָס וועלן פאַרשטאַפּן זייער האַרץ, וועלן היי, אין גלות, פאַרן אויסן מיסט. קענטיק אונדזער מחבר אַליין איז גיט געווען פון די גבירים.

4

אויף א וויילע מוז מען זיך אַפּשטעלן ביי דער טעכניק פון דעם ליד, הגם זי איז א גאַנץ פרימיטיווע. דאָס ליד איז מסתמא געווען אָנגעשריבן צום רעטשיטירן, און אפשר איז יעקב טויסק אַליין געווען פון דער הברה זינגער, וואָס פלעגט אומגיין איבער חתונה-שטיבער, איינפאַרהייזער און שענקען, כדי צו זינגען דאָרט עפעס — האָט ער זיך פאַרפאַסט א ליד אויף אַן אַקסועלער טעמע, וואָס האָט געוויס דעם עולם-שטאַק גענומען. אויף אויסצונעמען ביים עולם איז ניט גייטיק געווען מחדש צו זיין עפעס, גיכער פאַרקערט. ער האָט זיך אויסגעקליבן די פשוטסטע סטראָפּע, וואָס איז געווען כעגלעך: א סטראָפּע פון פיר פערזן, וואָס גראַמען זיך לויט דער סכעמע אאבבי, און צוגעגעבן

¹ מיר האָבן שוין פריער געזען א סך א מער קאָמפליצירטן סטראָפּע-אין יידיש.

דערצו דעם פרום-טראַדיציאָנעלן יידישן "אַשן", ווי א צוונג. טאַמער איז פאַראַן בירושה פון אונדזער עלטערער רעליגיעזער ליריק א שאַבלאַני-שער גראַם:

...גאַט,

דער הימל און ערד באַשאַפן האָט."

ניצט אים אונדזער מחבר אַז דריי מאָל (סט' 21, 51, 67).

אויך אין דעם אויפבו פון יעדן פערז באַוונדער איז ער זיך געבליבן ביים אָנגענומענעם יידישן נוסח, וואָס שטימט גראַד דורכאויס מיטן גייסט פון דער יידישער שפראַך: ער האָט זיך ניט געפלייסט צו שאַפן דווקא א רעגל-מעסיקן בייט פון באַטאַנטע און אומבאַטאַנטע טראָפּן, ער האָט אויך ניט גע-קלערט וועגן ציילן די טראָפּן. א דאגה, צי איינער סער אָדער ווינציקער, אַזוי די צאָל סאַקסן שטימט; דאָס הייסט, אַרבי מען זאָל עס איבערזעצן סון דער נאָטן-שפראַך אין דער מעטריק-שפראַך: די צאָל הייבונגען (באַטאַ-נונגען) מוז זיין אין יעדן פערז די אייגענע. אין אונדזער מחברס פערז זיינען פאַראַן פיר הייבונגען, אַלואַ:

"הימל און / ערד באַ / שאַפן / האָט /"

אָדער

"(זיי) / האָבן / וואָס איר / האַרץ באַ / גערט /"

אָדער:

"זאָג אונז / וואָס אונזר / הער גאַט / שפּרעכט /"

צו דער סכעמע ווערן צוגעפאַסט ביים רעטשיטירן אַלע אנדערע פערזן. סיי די, וואָס וואָלטן לויט אונדזער היינטיקן קוק געפּענט זיין קירצער, סיי די, וואָס ווייזן זיך אונדז אויס צו קורץ. א שטייגער:

"פרייד און אייטל / האַרצלעכקייט מיט / שאַלן אויס דער /

מאָסן /"

אָדער:

"רירט אייך אַרימע קארנקע / ליט איר ווערט דער / לייזט פון

איינערע / שמאַרצן /"

¹ דער טאַקט הייבט זיך אָן אַלעמאַל מיט א באַטאַנטן טראָף: יעדער טראָף (אָדער טראָפּן), וואָס שטייט, ביזן ערשטן אַקצענט, הייסט, פאַרטאַקט. דאָ האָבן מיר דעם פאַרטאַקט געשטעלט אין האַלבע לבנות.

אָבער אויך:

„לאַבט [לויבט] / גאָט מיט / פאַרכצום / קייט /”

אונדז, וואָס מיר זיינען איינגעוויינט אין די היינטיקע ריטמען, דוכט זיך דאָס אויס מאַדנע און סיסטעמלאַז, און מען מוז מודה זיין, אז אין טייל פון זיינע פערזן האָט אונדזער מחבר שוין אַריבערגעכאַפט די מאָס: אַריינשפאַרן פיר וואָניקע טראָפּן אין איין טאַקס, דאָס איז טאַקע צו געדיכט. אָבער בעצם איז יעקב טויסק גערעכט: ער האָט דאָ קיין ניס נישט אייפגעטאָן, ער האָט זיך נאָר געהאַלטן ביים געזונטן פרינציפ פון יידישן פערזנליכ, וואָס געוועלטיקט סיי אין דער אַלטער ליטעראַטור אונדזערער, סיי אין היינטיקן פאָלקסליד, סיי (אומבאַוואוסטניק) אַפילו ביים גרעסטן טייל פון אונדזערע פּאָעטן.

5

מיר גיבן איבער דעם טעקסטפון דעם משיח-ליד אות-באות אזוי ווי אין דעם אַריגינאַל, הגם די אַלט-יידישע אַרטאָגראַפיע קען זיך כידוע נישט באַרימען מיט איר אויסגעהאַלטנקייט און מעג זיך נאָר פאַררופן אויף דעם, אז יענע צייטן איז דער אויסלייג אין אַנדערע שפראַכן, ספּעציעל אין דייטש, אויך נישט גע-ווען בעסער איינגערעגולירט. די אַנטוויקלונג פון דער יידישער שפראַך און ליטעראַטור-וויסנשאַפט וועט געוויס ברענגען דערצו, אז עס וועט געשאַפן ווערן אַ נאָרמאַליזירטע אַרטאָגראַפיע פאַר אונדזערע קריטישע טעקסט-אויסגאַבעס. אָבער אזא וויכטיקע רעפּאָרט קען נישט דורכגעפירט ווערן אַגב-אורחא, און אפשר איז נאָך בכלל צו פרי דאָס צו טון: לעת-עתה שטייט נאָך די אויפגאַבע צוצוגעוויינען אונדזער עולם צום נאָטירלעכן בילד פון אונדזערע אַלט-יידישע טעקסטן.

מיר וועלן דאָ געבן עטלעכע באַמערקונגען, וואָס וועלן פאַראיינס אויך סיסטעמאַטיווען די ביזאָהער געגעבענע ידיעות וועגן עלטערן אויסלייג.

(א) אין אונדזער אַריגינאַל, פונקט ווי אין דער גאַנצער אַלט-יידישער קריסט, איז דער אונטערשייד צווישן ב, פ, כ, ת און ב, פ, כ, ת באַצייכנט נישט דורך אַ פינאַל (דגש) אין „האַרטן“, נאָר דורך אַ פאַסיקל (רפה) איבערן „ווייכן“ אות צוליב דער באַקוועמלעכקייט פון אונדזער דרוק האָבן מיר זיך דאָ, פונקט ווי אין די טעקסטן פון דעם לעצטן קאַפיטל, אָפּגעוואָגט פון אַפ-היטן די דאָזיקע אייגנטימלעכקייט.

(ב) דער עלטערער אויסלייג האָט נישט געהאַט (אחוץ אין די גאָר אַלטע צייטן, ביזן מיטן 16טן ייִה בערך) קיין שום נקודות. אויך האָט מען געשריבן אַ סך ווייניקער וואָקאַלן ווי היינט; מען האָט זיך פאַרלאָזן אויפן לייענער

¹ פּגל: דעם אַריינמיט צו מניל חינוך, „שטאַפּלע“, ז' 151 א"ח.
² זע אויך ז' 13, 86, 89; שטאַפּלע 103—114, ייִד-טיל 94—99.

גוסא, אז ער וועט זיך אָנשטויסן, אז הנט=האַנט, הב=האַב, דר וועקן=דערוועקן אַזוי.

(ג) דער אַלטער איבערקלאַנג („פּוילקער“=Völker, „אויבר“=über, „אויך“=euch) איז אין דער צווייטער העלפט פון 17טן ייִה שוין אין דער שפראַך געוויס נישט געווען, און אויך סך דעם אויסלייג איז ער צום גרעסטן טייל פאַרשוואונדן געוואָרן; אין אונדזער ליד געפינען מיר: „געקרינט“=געקריינט און נישט געקרוינט (gekrönt), „ביקז“ (ביקס) און נישט בויקז (büchs), „לייט“ און נישט „לויט“ (leut), אָבער אין איינציקע ערטער רייסט זיך נאָך דורך די קאָנסערוואַטיווע אַלטע שרייבונג, אַ שטייגער באַלד אויפן שער-בלאַט: „שוין“ (=schön), וואָס וואָלט לויט די כללים פון 17 ייִה שוין גע-דאַרפט אויסגעלייגט ווערן: „שין“. מיר מעגן זיין זיכער, אז מיר האָבן דאָ צו טון בלויז מיט אַ פאַרעלטערטער שרייבונג, אזוי אז לייענען מעגן מיר דאָס מיט דער פולער זיכערקייט ווי דאָס היינטיקע „שיין“.

(ד) דער סקלאַנג: וואו דאָס היינטיקע ליטווישע יידיש האָט אַן „on“ מעגן מיר דאָ אויך לייענען o, אַלץ איינס צי ס'שטייט אַ אַדער ו.

(ה) „י“ באַטייט נישט נאָר i, נאָר אויך e.

(ו) דער i-קלאַנג ווערט באַצייכנט סיי דורך „י“, סיי דורך „פּ“: ס'איז הייסט עס אַלצאיינס צי עס שטייט „ויל“ אָדער „פּיל“, „ווייד“ אָדער „פּרייד“; די אויסשפראַך פון די ווערטער איז אין ביידע פאַלן אינגאַנצן אידענטיש מיט דער היינטיקער.

(ז) דער e-קלאַנג ווערט אַ סך אָפּטער באַצייכנט דורך „ש“ איידער דורך „ס“; אַזעלכע ווערטער ווי „(דו) שיקשט“, „הושטו“ אַזוי דאַרפן מיר לייענען אינגאַנצן אויפן היינטיקן שטייגער: „דו שיקסט“, „האַסטו“. וואָרט-אויס האָבן מיר טיילמאָל אויך דעם „ו“ אַלס סימן פון דעם אייגענעם קלאַנג; עס איז אַלץ נישטאָ קיין שום אונטערשייד אין דער אויסשפראַך פון „דש“, „דאש“, „דז“, „דאז“, „דאס“, „דס“, דאָס וואָרט איז אינגאַנצן אידענטיש מיט אונדזער היינטיקער פאַרם „דאָס“ אין דער ליטווישער אויסשפראַך dos.

(ח) די פאַדערטראָפּן ווערן אין די עלטערע יידישע טעקסטן, ווי מיר האָבן שוין געזען אזוי פיל מאל, תמיד געשריבן באַזונדער. אַלץ: „אויז גיצונ“, „לר הערין“ אַזוי.

(ט) אונדזער ליד קען (ווי די גאַנצע עלטערע ליטעראַטור) בלויז צוויי אָפּשטעל-צייכנס: אַ פונקט (') און אַ טאַפּלפונקט (:), וואָס ווערן געשטעלט אָן שום קאָנסעקווענץ צום סוף פון אַ פערזן, אינמיטן די פערזן זיינען קיין

¹ נאָר דער נאָכקלאַנג פון i איז אַ שוואַכערער.

² אין איטאַליעניש-יידישע כתב-ידן (זע ז' 118 א"ח) ווערט אויך, חר' באַנוצט פאַר דעם i-קלאַנג.

³ כמעט אזוי איז אויך אין די נישט-יידישע שריפטן סך יענער צייט.

אויך דעם אומבאשטימטן ארטיקל, וואָס אונדזער מחבר שרייבט פסדר "אין", מעגן מיר מיט זיכערקייט לייענען אויפן היינטיקן שטייגער ווי "א".

(ד) אין דער סטרא' 15 האָבן מיר די שרייבונג: דאָס איז אַן אָנצו-הערעניש דערויף, אָו אונדזער מחבר האָט מכתבא בכלל (אויך בהסכס מיט דער היינטיקער וואַרשעווער אויסשפראַך) אַרויסגעזעצט דעם "ו" פאַר ר פלוס קאַני-סאַנאַט ווי אַן o.

(ה) דער חולם אין אַזעלכע פּאַלן ווי אונדזער "הירן", "גרויס", "גע-צויגן" ווערט אין אונדזער טעקסט געשריבן טיילמאַל פשוט מיט אַ "ו", טייל-מאַל "וי", די אויסשפראַך איז געוויס אין ביידע פּאַלן געווען די אייגענע: אַ o מיט אַ נאַכקלאַנג פון ou(u), און אפשר אַ בפירושה ou.

(ו) אין דעם וואָרט "היצונדרט" אָנשטאַט "איצונדערט" האָבן מיר אַן אומאַרגאַנישן "ה".

(ז) ווי טווייזן די גראַמען פאַרט: האָט (סטרא' 7) אַדער גיבעט: ביגערט (סטרא' 61) איז אַ r פאַר t כמעט גיט אַרויסגעזעצט געוואָרן.

(ח) זייער כאַראַקטעריסטיש איז דער אָפּפאַל פון n אין די ענדונגען, וואָס באַגעגנט זיך כסדר אין אונדזער טעקסט, און גיט נאָר אין אינפֿיניטיוו פון צייטווערטער, נאָר אויך אין אַנדערע פאַרמען: "לייאה" (לייט=לייען, לייענען), "דינה" (דינע=דינען, דריגען), "ווא זינה" (=זיינען) קומען, "אויז גינמה" (=גענומען).

7

צו דער פלעקסיע:

מיר ווילן דאָ גיט געבן קיין פולע אַלט-יידישע גראַמאַטיק און אַפילו גיט קיין גראַמאַטיק פון אונדזער טעקסט; עס גייט אונדז נאָר אין דעם צו פאַרמולירן געוויסע פללים, וואָס זאָלן פאַרגרינגערן דעם פאַרשטאַנד פון דעם ליד.

(א) אַדזעקטיוון און פראָנאָמענס ווערן דאָ גענוצט אין דער "קורצער" פאַרם אָפּטער איידער אין דער היינטיקער שפראַך: מיר האָבן דאָ "דז הייליג לנד", אָבער אויך: "אין דער פינסטער צייט", "מיט זיינה רעכט הגט", "אין אל זיין גלידר", "ברידר מיין".

(ב) מיר באַגעגענען דאָ פאַרמען, וועלכע זיינען אין היינטיקן יידיש ניטאָ, דערפאַר זיינען זיי אָבער יאָ פאַראַן אין היינטיקן דייטש: "דער ליבה" [=ליבע] גאָט, "ליבן ברידער", לאַמיר דאָ לאָזן אָפּן די פראַגע, צי זיינען דאָס דירעקטע ווירקונגען פון ליטעראַרישן דייטש אָדער טאָקס אייגנטימלעכקייטן פון דעם מחברס שפראַך.

¹ פגל, וועגן דער דערשיינונג נ. פרילוצקיס ארטיקל אין לאַנד-בוך ו' 366 א-ח.

² זע אויך ו' 131, הערה 12.

³ פגל, אויך ו' 88-89.

שום צייכנס ניטאָ. מיר האָבן געשטעלט די אינטערפונקציע אויפן היינטיקן שטייגער, כדי צו פאַרגרינגערן דאָס לייענען.

(י) אין דער שרייבונג פון די העברעאָמען איז פאַראַן ביי אונדזער מחבר אַ דיפערענץ צווישן וועלן און קענען. געוואָלט האָט ער, ווי דאָס האָט געטאָן כמעט אונדזער גאַנצע עלטערע ליטעראַטור, בלייבן שטרענג ביים פאַרהייליקטן העברעאָישן אויסלייג; אָבער איינגעגעבן האָט זיך אים דאָס גיט, ווייל ער איז גיט געווען קיין גרויסער בקי אין העברעאָיש. ער שרייבט: כורה, בורה, הסראה, סרים, מלאכים (אַנשטאַט מלכים), אַזווייז. אויך שרייבט ער גיט דעם פילצאָל "ו" אין אַזעלכע ערטער ווי ספר-תורת, נקמת, אומת, בשורת טובת—אַ דערשיינונג, מיט וועלכער עס איז אונדז שוין אויסגעקומען זיך צו באַגע-גענען. מיר האָבן אין דעם פרט געלאָזן פינקטלעך די שרייבונג פון אַריי-גינאל.

6

צו דער אויסשפראַך:

(א) "א" ווערט אַרויסגעזעצט ווי o גיט נאָר דאָרט, וואו דאָס היינטיקע ליטווישע יידיש האָט דעם קלאַנג, נאָר אויך אין אַזווייזע ווערטער, ווי "מאָן" (=מאָן), "וואָרן" "האָרן" (=האָבן), "לאָן" (=לאָזן), "גאָן" (=גיין), אַזווייז. זע ו' 89.

(ב) אַזעלכע ווערטער ווי "הרץ", "שמרץ" דאַרפן דאָ אַרויסגעזעצט ווערן בפירוש מיט אַן a פונקט אזוי ווי היינט. אַזווייזע שרייבונגען ווי "שמארץ" (סטרא' 72), "האציין", "מאכטיג" (סטרא' 71) ווייזן, אָו דער דיאַלעקט פון אונדזער מחבר איז אין דעם פרט געווען נאָענט צום היינטיקן וואַרשעווער יידיש, ד"ה אָו ער האָט אַרויסגעזעצט a אַפילו דאָרט, וואו אונדזער היינטיקע שרייבונג האָט בהסכס מיטן ליטווישן יידיש אַ e. צום זעלביקן אויס-פיר ברענגט אונדז אויך זיין גראַם שפּרעכן: לאכין, געוויס האָט ער אַרויס-געזעצט "שפראַכן", "קנאכט".

(ג) מיר געפינען אין אונדזער טעקסט אַזווייזע שרייבונגען, ווי "אין הער" (סטרא' 32); צי דאַרף מען דאָס טאָקס לייענען אַזווייז דערויף גיט אונדז אַן ענטפער די שרייבונג "אין ווא" אויפן שער-בלאַט. קיין פאַרם "אין ווא" איז קיינמאַל גיט געווען אין דער שפראַך, און דערקלערן לאָזט זי זיך נאָר אויף איין וועג: דער מחבר האָט געוואוסט, אָו בשעת מען זאָגט "אהער", איז אָנגענומען צו שרייבן "אין הער", האָט ער זיך ממילא אָנגעשריבן "אין ווא" דאָרטן, וואו ער האָט געזעצט "אזווייז". דערפון איז געדרונגען פאַר מיר, אָו

¹ זע ו' 208 הערה 15.

² פגל, "אין לין" אויף ו' 241, הערה 1. אַזווייז קריאָזע סעותן טרעפן זיך גענוג אָפט

אין ליטעראַרישע ווערק און לאָזן אונדז אָפּטמאַל אַ סך הערן. ס'איז פונקט די זעלבע סיבה, צוליב וועלכער אַ פּוילישער ייד זאָגט אָפּט: קליינע kunder, בשעת ער וויל רעדן ליטוויש.

אויבן ד' 221 איז געווען דערמאָנט דער אקראַסטיכאַן. ווען מיר נעמען די ערשטע אותיות פון די סטראָפּעס אָנהייבנדיק פון 23, באַקומען מיר:

"אני יאקב[!]¹ בן לאיא [לאדוני אבין] כהר"ר [כבוד הרב רבן בנימן[!]] המכונה ר' וואלף טויסק למק פראג הרירה."

אַראָפּגערעכנט די צוויי אַרטאָגראַפישע אומפּונקטלעכקייטן (י א ק ב און ב נ י מ) איז דא פאַראַן אַ בפירושער גרייז: ה ר י ר ה אָנשטאַט "הבירה". אָבער די זאַך לאָזט זיך גרינג אויפקלערן. מסתמא האָט דער מחבר געשריבן אין סטראָפּע 70: "בארייט אייך צו" (דער אויסדרוק "צובאַרייטן זיך" איז פאַ-ראַן עטלעכע מאל אין טעקסט). נאָך דערנאָך האָט אפּשר דער דרוקער אָדער דער מחבר אַליין נישט באַטראַכטערהייט אויסגעביטן דאָס וואָרט אויף אַ מער מליצהדיקס און נישט באַמערקט, אַז דערמיט צעשטערט ער דעם אקראַסטיכאַן. ס'איז דאָ אָבער פאַראַן נאָך אַ רעטעניש, וואָס לאָזט זיך נישט אַזוי גרינג באַשיידן: ווי אַזוי מאַכט "למק"? אַפּדורקנדיק דאָס ליד צום ערשטן מאל (אין צייטשריפט I). האָב איך צוגעגעבן רעזיגנירט: "דער ל אין למק איז מיר נישט פאַרשטענדלעך". אָן דעם ל קאָן מען לייענען: "...מקהלה קדושה פראג הבירה". אַנטקעגן דעם האָט מיר ד"ר ב. וואַכשטיין-וויין אין אַ פרי-וואַטן בריוו אַרויסגעזאָגט דעם שאַרפּיניקן געדאַנק, אַז דאָס מ ו ז פּעלן (צווישן דער סטראָפּע 60, וואָס הייבט זיך אָן "לובין", און דער נאָענטסטער סטראָפּע, וואָס הייבט זיך אָן מיט "מאנט") אַ סטראָפּע, וואָס הייבט זיך אָן מיט ו; יעמאַלט וואָלט דער אקראַסטיכאַן געווען: "... ר' וואָלף טויסק ז"ל מקהלה..."

די השערה האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַבסאָלוט באַרעכטיקט. ווי ד"ר וואַכשטיין האָט מיר געשריבן מיט אַ צייט שפּעטער, האָט ער געהאַט אַ גע-לעגנהייט צו זען דעם אויבנגעדאַכטן ברעסלער איבערדרוק, און דאָרט זיינען פאַראַן גאַנצע 75 סטראָפּעס אָנשטאַט די 73 פון דעם א-מ-סטערדאָמער דרוק. נאָך סטראָפּע 60 ("לובט...") גייען צוויי סטראָפּעס, וואָס לייענען זיך אַזוי:

Si huben all zu schreiben an / mir haben unser Leben nit gesehen,
Das kan kein Mensch nit machtig sein / von GOTT Ist es geschehen:
Si schrien all mit grusser Macht / Der Juden Globen Is geracht. / Amen /
etc.

¹ איך האָב אים ציטירט לויט בראַנע.

(ג) דער אימפּערפּעקט פון צייטוואָרט באַגעגנט זיך האַנט ביי האַנט מיט אונדזער איצטיקער פאַרגאַנגענהייט-פאַרם (פּערפּעקט) גענוג אָפּט, אַזוי אַז עס שטעלט זיך די פראַגע: צי זיינען אַזוינע פאַרמען ווי "גאבן זיך" (13), "סעס ויא שלאגין", "האטין", "דורפטן" (14) אַזוואָו נאָך געזען אין מיטן 17טן י"ה לעבעדיקע רייז-פאַרמען אָדער מערניש ווי אַן אויסדרוק פון דער שטרעבונג צו דערנענטערן זיך צום ליטעראַרישן דייטש. היות אין האַלענדיש איז דער אימפּערפּעקט ביז היינטיקן טאָג די נאָרמאַלע פאַרם פון פאַרגאַנג-גענהייט, מעגן מיר דאָ אפּשר אָנגעמען אַ האַלענדישן איינפלוס און משער זיין, אַז אויך אין דער יידישער אומגאַנג-שפּראַך אין יענעם לאַנד איז דער אימפּער-פּעקט געזען אין געברויך. יערנפאַלס וואָל מען נישט דרינגען פון אַזוינע פאַרמען ווי "מלך מצרים דר טרונק" אָדער "רום טן", אַז פאַר אונדזער מחבר איז גע-ווען פרעמד דער אימפּערפּעקט און וועלנדיק דווקא וויין "ליטעראַריש" האָט ער אויפגעבויט גרייזיקע פאַרמען. אין דעם היינטיקן ליטעראַרישן דייטש (און אויך אין דעם נאָרמאַליווערן מיטלהויכדייטש) זאָגט מען טאַקע ertrank און riefen, אָבער trunk און ruffe אָנשטאַט rief באַגעגענען מיר אויך אין עלטערע דייטשע טעקסטן, ס'איז מ'היר, ס'איז אין פריגייחדייטשע. מיר האָבן אַלעס יערנפאַלס נישט צו טון מיט קיין אינדיווידועלן גרייז פון אונדזער מחבר.

(ד) די צוקונפט ווערט דורך אונדזער מחבר, פונקט ווי אין דעם גרעסן טייל פון אונדזערע עלטערע ליטעראַטור-זעקס, געפּורעטס כמעט דורכאויס מיט "ווערן": "דוא ווערשט שייאן" (20), "דער ווערש העלפין" (10), "מיר ווערן קומין" (2), "די טירקן ווערן ווין" (63). ווען מיר נעמען אין אַכט דעם אויספאַל פון "ר" פאַר ט (זע וועגן דעם אויף זייט 229, פונקט ז), וועלן מיר פאַרשטיין, פון וואָנען האָבן זיך צו אונדזער היינטיקער צוקונפט-בילדונג גענומען אַזוינע פאַרמען, ווי "דו וועסט", "ער וועט", "איר וועט". אין יענע פאלן, וואו עס שטייט נישט קיין "ר" פאַר "ט", האָט דאָס היינטיקע יידיש גענומען ניצן אַפּגעשוואַכטע פאַרמען פון דעם צייטוואָרט "וועלן". אַן אַנצוהערעניש דעריין געפינען מיר אויך אין אונדזער ליד; ס'זי 55 לייע-נען מיר: "איך וויל אייך פון אים שרייבן מער"; 68: "מיר וועלן דין לויבן זער".

(ה) מיר האָבן דאָ טיילמאל די אַלטע פאַרטיצ-פאַרמען אָן גע-געבן, קומין. אָבער לעבן דעם שטייען אויך די נייע פאַרמען: "גיגעבן".

(ו) פאַראַן נאָך רעשטן פון דעם איינפאַכן קאָניונקטיוו: "דיא שמחה קענט נישט [=וואָלט נישט געקענט] גרעשן ווין" (69).

ווייטערדיקע גראַמאַטיק באַמערקונגען. אויף וויפיל זיי זיינען נייטיק צום פאַרשטאַנד פון טעקסט, זיינען געגעבן אין די הערות.

די סטראָפּעס זיינען אין אַריגינאַל נישט נומערירט: די ציפּער זיינען צו-געגעבן געוואָרן ביים איצטיקן איבערדרוק.

Zu loffen komen dort aus all di Land / unser Melech (König)
anzusehen geren: Weil ihm GOTT hat solche Wunder getan / i thten
si ihm ehren: Das mus sein kein schlechter Mann / weil ihm GOTT hat
solche Wunder gethan / Amen / etc.

דער אקראַפטיכאָן איז אַלואָ: "... ר' וואָלף טויסק זצ"ל."

די דאָזיקע צוויי סטראָפּעס, וואָס דער וו' האָט מיר פריינדלעכעס צו-
געשיקט, האָב איך דאָ אַריינגעשטעלט (אין מיין—בלית-ברירה סבראדיקער—
רעטראַנסקריפציע אין יידיש) אין דעם טעקסט, אַזוי, אַז ער באַשטייט שוין דאָ
פון 75 סטראָפּעס און נישט פון 73.

פון דעם דאָזיקן פּאַקט, וואָס עס פעלן אין אַמסטערדאַם צוויי סטראָפּעס
(און אויך פון דעם טעות מיט "הבירה") מוז מען אָבער מאַכן אַ באַשטימטן
אויספיר: דער ברעסלער איבערדרוק איז געמאַכט געוואָרן
נישט שוין דעם אַמסטערדאַםער דרוק, וואָס אַן עקזעמפלאַר פון אים
געפינט זיך אין אַקספאָרד; מיט אַנדערע ווערטער, דער אַמסטערדאַםער דרוק,
וואָס מיר קענען, איז נישט פון דער ערשטער אויפלאַגע. מען דאַרף זיך דאָס
פאַרשטעלן אַזוי, אַז די ערשטע אויפלאַגע איז פון דעם באַגייסטערטן עולם
באַלד צעכאַפּט געוואָרן און ס'איז גייטיק געוואָרן אַ צווייטע; האָט דער אי-
בערדוקער בשעת מעשה פאַרפעלט און איבערגעהופט דאָס און יענען; דער
ברעסלער טראַנסקריפּטאַר אָבער איז געווען מער זאָרגעוודיק אין דעם פרט,
האָט ער דעם טעקסט געגעבן בשלימות.

איין שוין ניא ליד
סוף משיח:

כל ישראל לעבן הערט
מיר צו, איך וויל איך
דען שרייבן געבן צו קענה
ער הייסט יעקב טויסק פון
פראג איין ווא טוט ער זיך
גענה: דו ליד האט ער גאר
שוין גימאכט: ערשט דו אלף
בית און דער נאך זיין

¹ דאָס האָרט איז נישט דייטלעך.

התימה אוין
ביטראכט:

יום א' ר"ח תמוז
תכ"ו לפ"ק

ה ק ד מ ה

אין דען הויך גיערטיגן ליד ווערט זיך דער ורייאן איטלער פרומר יוד,
ווייבר אונ' קינדער, יונגן אונ' מיידן: דאז הויך גיערט ליד ווערט איטלעך יודיש קינד
זיין הרץ דר פריידן. ווא לנג אז איר זייט אין דיור וועלט גיוועזן, האָט איר קיין
זעלכו הרליך ליד גילעזן. אפילו רבנים מעגן דינהא לייאה. דיא גנצי וועלט ווערט
זיך דר מיט פרייאה. ווייל הש"י האט אונז אין דיור דורות לאזן דר לעבן אונ' האט
איין יודשן מלך געבן. אך ויינה פיל נביאים אויף גישטנדין דר וידר; וואז
ווא אונג שרייבן גיבט איינים איין כח אין אל זיין גלידער. פון אונזון מלך
ווערט איר אך אין ליד גרושה חידושים לייאה, דו אייך ווערט דאז הערץ
דר פרייאה: ווא איר איין פרומר טפרי העלר — שבתי צבי איז ער

¹ דאָס צייטוואָרט „דערפריידן“ (אַנשטאָט „דערפרייען“) איז צושטאַנדגעקומען אַזוי, פריער
איז אַ סובסטאַנטייווע בילדונג פון דעם צייטוואָרט „פרייען“ דורכן סופיקס -יד (דייטש -דע),
העלען מיר האָבן נאָך אירך אין אַזאָ האָרט, ווי שאַנד (אייגנטלעך שאַנד-יד) פון
שעמען. די דאָזיקע אַבסטראַקטן-בילדונג אירף אַ דענטאַל (-ידע אָדער -טע) איז מער כאַראַק-
טעריסטיש פאַר צפון-דייטש, און אין יענע יידישע דרוק-הערק, וואָס שטאַמען פון האַלאַנד, צא-
געגענען מיר טאַקע אַזוינע סאַרמען ווי ליבטי (=ליבטע) אָנשטאָט ליבשאַפט, דיקטי
(=דיקטע) אָנשטאָט דיקקייט אַזוי. אַס פון דעם אַבסטראַקטן סובסטאַנטיב איז דערנאָך אַריסגע-
פּורעמט געוואָרן אַ ווערט: פריידן. מיר איז פון דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור באַהאַנדעט
נאָר איין צווייטער ארטיקל פון דער פאַרם. אין איידיק האַליכס זאַמלונג ו' 8 ליינענען מיר אין
דעם ליד „אייניש מאל דש איך לושט ביקאם“. מיט דעם ויל [=חיל!] איך ווייזן מיר.

² דינה, דינען—דרינען.

³ לייאה, אינטימיטיע אָן ין, —לייען. אַזוי איז טאַקע די עלטערע פאַרם פון
אונדזער צייטוואָרט (lāi-en < lej-en < lejere < legere), די צווייטע קן-ענדונג איז
צוגעוואָקסן שפּעטער, אָן ערך ווי ביי גנבען—גנבענען, טאָרען—סטאַרענען אַזוי.

⁴ דער וידער. ווערט איז אַ קאָמפּאַראַטייווע בילדונג צו מה"ד sit—הינט; אירך
פאַרמען ווי deseider, derseider דינען פאַרצייכנט אין דה"ב 10, 370. דער פּשט
איז בעצם: פון יעמאַלט אָן; נאָר דאָ העט אפּשר בעסער זיין איבערצוזען: חוץ דעם, לעבן דעם.
⁵ טאַפּער (נה"ד טאַפּפער) האָט אין דער עלטערער שפּראַך נישט דוקא דעם פּשט: צא-
האַרצט, קריגסמוטיק, נאָר אירך: רייך אין מעלות, ערנסט. די ציריכער דייטשע גיבט פון 1530
זעצט איבער דעם לאַטיינישן וואָ mullerem te esse virtutis (אז דו ביזט אַ פּרי פון

נימעלט. אונזר שבטים זיין אל מיט אליה נביא בירייט אונז צו ברענגן אין הייליגן לאנד מיט גרושה פרייד. אין העלכה לענד אונ' שבטים זיינע קומן, האבן דא אלז מיט שרעקן איין גיגנט. איר מעגט מיט פרייד אל קומן צו לויפן אונ' איך דאז הויך גיערט ליד צו קויפן.

*

1 אין איין טייל ארטיקל וואו אונזר ברידר זיין, דיא ווישן פון ניקש צו זאגן,

דז משיח קומן זאל בלד אין קורצן טאגן:
היצונדרט, איר ליבן לייט.

הערט מן אייטלי גרושה פרייד.

אמן ואמן ואמן.

2 בידענקט, איר ליבן ברידר מיין, איבר אל, אויף אל דיא ווישן, דיא מיר ווערן אין ארץ ישראל קומן צו פארין אונ' צו רייסן השם יתברך ויל אונז ניט מער אין גלות לאזן, מיר וועלן באלד הערין שופר משיח בלאזן.
אמן ואמן ואמן.

3 גרושה פרייד אין אמשטערדם הב איך פיל גיהערט אונ' אך גיזעהן, וויא גוסה בריך גיקומן זיין וואו פרייד וואר דא גישעהן: וויא דיא פארטיגן האבן דיא ספר תורה אויו גינומה. דאר קיגן גיטנצט אונ' גישפרונגנה.
אמן ואמן ואמן.

4 דאז בית המקדש הוט גאט זעלבר גיבויט דז ווערט איביג בלייבן:

טובנט) פונקט אזוי ווי ביי אונז אין טעקסט: dass du ein tapfer fromm Weib bist

1 לכתחילה האט מעלדן געטייט: מסרן. דערנאך: גענוסן, אזוי ווי אין אונדזער טעקסט און בכלל אין דער עלטערער יידישער ליטעראטור. די טייטש: געבן צו חיסן איז "גנער".

2 אין דער עלטערער שפראך געטייט נישט דאס ווייטשע nicht; ניקס-גארינט.

3 אייטל-דורכאויט, היילע.

4 א ו י ס נ צ מ צ נ די תורה — אריטנעמען די פון ארץ-קודש; פגלי: צו אויס-נעמעניש.

דיא רשעים ווערן דריבר האבן קיין כאכט, קיין צלילות קענה טרייבן.

אייטל אורגלן שעלמייא ווערט מן דרינה הערן אונזרן ליבן גאט צו ערין.

אמן ואמן ואמן.

5 האבן ווערן מיר דינה אל דיא פרייד פון ארגלין אונ' שעלמייא, דיא אנטביטן: אונז אין אל דיא לנד דז מיר זיך ואלן פרייאן. דיא האבן דארט קיין גלות מער, זיצ לעבן אל מיט וריידן זער. אמן ואמן ואמן.

6 ווער נון אך וויל זיין דער פרייד, דער זאל אך באלד הין קומן: אונזר מלך איז גיקריגט, דז האבן מיר ור נומן, וויא ער איין ורוטר מאן, ויל גאטז וואונדער האט ער גיטן. אמן.

7 דיא שיקן שלוחים אין אלגדיא לנד, דיא שמחה טואן דיא שרייבן: דז מיר זאלן מאכן פארט, נישט לאנג היא צוא בלייבן. ווער דאך גאר קיין געלט, גוט האט, איינר דען אנדערן—העלפן פארט. אמן ואמן ואמן.

8 חידושים הערט מן אלה טאג וואו נסים דארט גישעהן;

1 צלילות. פון "צלילות" — קלארקייט (בלשן טגי-נחור) אדער אמער גאר לשון צלל — הארפן א שטען? דער איסדרוק איז אזוי אומגעוויינטלעך (אויך די מומחים אין העברעא, צו העלכע איך האב זיך געזענדט, האבן מיר נישט געקענט געבן קיין תשובה), אז איך האב דא חושד געווען א טעות-הדרוס אָנשטאָט "צלילות". די הערעה פֿעלט אָבער אַם נאָכדעם חי' משה לערער האָט מיר (אין א פריהאטער מיטטיילונג) אָנגעוויזן, אז אין די שאלות ותשובות, פון יואל טירקעס (דער צ"ח, געבוירן לויט יעצור) פֿנצ' אין לובלין 1561, געשטאָרבן אין קראָקע 1640, פֿראַנקפֿערט-מאָיז 1697, שטייט שאלה צט, שורה 17: "אך איז דער בחור פֿעלך מאל גיקומן (צו אַן אשת-איש) ביא נאכט אונ' האט צלילות גערייגן". אזוי איז אויך איבערגעדרוקט אין דער נייט אריטאָבע פון די שאלות ותשובות, אָסטערע 1834.

2 זע ד' 183 הערה 1 און "טרייבן אין צייטשרייט" I.

3 ש ע ל מ י י, שאלמיי. איינגעלעך די פלייט טונעם פֿעסטער; ס'קען אָבער אויך באַציי-נען אַ טייל פון אָרגל.

4 אָנשטויטן—אָנזאָגן, געבן צו חיסן.

5 מ א כ נ (דך) מ א ר ט—אָפּטראָגן זיך.

מיר וועלן זיך אן מכן ווארטי, דיא שמחה אן צו וועהן;
אונזר הנדלי איז דאך וואול גישטעלט.
שפארט אייך ניש קיין גוט גאך בעלט.
אמן ואמן ואמן.

9 טוט אייך ניש וויסן, ברידר מיין, קיין בעלט זאלט איר ניש שפארן;
ווען מיר קומן אין הייליגן לנד אריין, זיינה מיר נייא גיבארן-
ווייל אונז וויל געבן דער ליבה גאט,
וואו ער אונז פאר שפראכן האט.
אמן.

10 יהודים, ליבן ברידר מיין, וויט ווייטער פרייליך,
ווייל אונז הוט געבן דער ליבה גאט, מיר הבין אונזר מלך;
דער ווערט העלפן אל דיא לייט.
מיר האבן גיהופט איין לנגה צייט.
אמן ואמן ואמן.

11 כל עולם, וואו מיר ברידר זיין אונז, ווערן דיא שמחה הערין.
דיא ווערן דיין טאג אונז נאכט נאך ירושלים גערן.
איר הנדל איז דאך וואול גישטעלט,
מיד מעגן קומן וונדרי בעלט.
אמן.

12 ליבד הער גאט, לאז קומן די גאילה בלד, ניש מיט גרושין שרעקין;
אונזר גלות האט גאר לנג גיווערט, ווערשט אונז ניש לאזין שטעקן.
מיר האבן גליטן גרוש עלענט, —
סך אונזר גלות בלד איין ענה.
אמן.

13 מיט אונזר עלטרן האשט דוא אן גרוש גוטו גיטאן דא וואו
אין מצרים הארן.
ווא האבן דארט גיארבט שווער, גאבן זיך גנץ ור לארן;

1 ווארט=סאָרט, ווי ארובן.

2 הנדל באַטייט אין דער עלטערער שווער ניש דאָס משה, נאָר באַשעפטיקונג.
אין אַמאָל סתם; ווען, עס (פּאָלי אונדזער היינטיקן יידישן אַיטערדוק: אַרץ מיר אַ גע-
שעפּט אַרץ).

3 זונדער — אָן.

4 געבן זיך פאַרלאָרן — קלערן אַז מען איז פֿאַר-
לירט.

דו שיקסט צו פרעה משה, דיין גיטרייאן קנעכט, —
הושטו זא אריו גיצוגין מיט דיין מאכט.
אמן ואמן ואמן.

14 נאך שיקט פרעה אל זיין קנעכט אונז טוט זעלברט נאך יאגן;
ישראל דורפטן זיך ווערן ניש, גאט טוט זי זעלברט שלאגן.
ישראל ווארין בלד דר פרייט,
מצרים האטין גרושה לייט.
אמן ואמן ואמן.

15 סומה סמרום, גאט האט זי דר פרייאט דיא יוגן אונז דיא
אלטן.
דא ישראל קאמן צו דען מער, דא הוט עז גאט גישפלטן.
קינדך ישראל גינגן דארך מיט גרושר ער,
מלך מצרים דר טרונק מיט אל זיין הער.
אמן ואמן ואמן.

16 עץ, ליבן ברידר, וויט אן פרום ווי אונזר עלטרן זיין גיווען;
אונזר הער גאט ווערט אונז העלפן פארט אונז מאכין באלד
גינעווען;

אונזר שבטים זיין אל ביריט
צו העלפן אונז מיט גרושר ווייד.
אמן ואמן.

17 פון אונזרן מלך וויל איך היבן אן. וויא ער ור אונז טוט שטרייטן,
וויא גרושה פארכט האט מן ור אים וואו ער קומט מיט זיינה לייטן;

1 דורסטן — אימפערעקט טון דאָר פֿון. דאָס האָרט הערט אָבער דאָ גענוצט ניש אין
דעם פֿעלט, ווי מיר האָבן עס היינט און אַרץ אין דער עלטערער ליטע-אַטור, נאָר מיט דער
טייטש פֿון גייהיכדייטש: טאָרן.
2 לייט=ליד, יטורים.

3 Summa summarum — די אונטערשטע שורה, מיט איין האָרט.

4 דערס רונק—פּאָלי אַריינפֿיר, קאָפּיטל 7, פּונקט 3.

5 עץ — לכתחילה צווישן-פּאָרט (דו—עץ—איר; זיר—עץ—איר); אָבער אין יידיש
סינאָנים מיטן פּאָלי, דער איינציקער זכר פֿון דעם פֿלען באַטייט איז דאָס — און אַזוי איז
נאָך אין היינטיקן פּאָלישן יידיש אַרץ — האָט עץ קען געשטן אומן נישט באַנוצט ווערן פֿאַר דער
העלפֿענדיקייט-פּאָרט; נען קען נאָר אַרצן, נישט, "עץ".

6 גענעזן — אַרטיגליך פֿון עפעס גענעצערדיק; דערמאן אַרץ דער פּאַרענעצער פֿעלט;
גענוצט ווערן. היינט האָבן מיר בלויז די דעפֿאַנענט-פּאָרט; גענעזן (און אַרץ; גענעזונט)
פֿווערן.

ווא גיבן אים וואו ער ביגערט,
ער בידארף קיין ביקו, קיין שווערט.
אמן.

18 צו דען טערקין איז אונזר מלך קומן אין דער הייפט שטאט
פון טערקיעה;
אונזר ברידר ווארין עז גיוואר, וויא טעטין זיא זיך ורייאן
צו דען מלך הוב ער שפרעכען אן:
דיין קרוין מוז איך פון דיר האן.
אמן ואמן.

19 "קאן איך דאך נישט דען יודן גאט, דרום וויל איך דין אן
נישט הערן",
גלייך אז פרעה האט גיטאן אונ' טעט זיין הערץ בישווערין.
אונזר מלך האט פאר אים גרוש וואונדער גיטאן.
איז ער דר שראקין מיט אל זיין מאן.
אמן ואמן ואמן.

20 "רעכט פערטיג איז אונזר גאט, הוב אונזר מלך אן צו שפרעכען:
דו ביזט גלייך אז פרעה וואר, דוא ווערשט עז נישט דר לאכנין!
דו ווערשט נאך שרייאן מיט אל דיין קנעכט:
דער יודן גלויבן איז גירעכט.

21 שרייאן ווערט איר אלי גלייך, איר טערקין אונ' אן היידן:
יהודים, נעמט וואו איר ביגערט אונ' ציכט אל היין מיט
פריידן;

מיר פארכטין זיך ור אייער גאט,
דער דיא וועלט בישאפין האט.
אמן ואמן ואמן.

22 תיכף אז מיר ישראל תפילה טואן, גאט טוט אונז בלד דר הערין.

1 דער לאכנין — די פארם איז פאראן איר אין עלטערן נה"ד (זע די פאר חייוע-
נישן אין דה"ב 3, 886), אבער ס'האט מיט פשט: לאכנין. אין צוואנציגסטן מיט דער ספעציעלער
מוקציע, האט דער פאדערטראף דער- האט באקומען אין יידיש (ס'עפנט ביזן סוף) האט
דיך איר דער פשט פון אונדזער הארט א ביסל געבויטן. דער פשט פונעם זאץ איז בערך אז:
דו ביזט אזוי ווי פרעה איז געווען, דיין לאכנין (=גדלות) העט נישט געווען ביזן סוף. — דער
אייסדורק איז פאראן אין דער עלטערער ליטעראטור אונדזערער.

2 ציכט—נישט.

דא אונזר ברידר אויז גלות מצרים גינגן, וואו איר הערן
טעט ביגערן.

מצרים ווארן בלינדע לייט,
ישראל מאכטן גוטע ביידן.

אמן ואמן ואמן.

23 איר ליבן ברידר, יונג אונ' אלט, נעמט אייך דאז אין הרצין.
אויב איין טייל בייא אייך עבירות זיין, לייט איין ווייניג שמרצין.
אויז גלות מצרים קאמן נישט מיט דיא ביזא לייט,
דיא שטארבן אין דער פינסטער צייט.
אמן ואמן ואמן.

24 נישט פון אונזר ברידר אין גנץ טערקייא, קיין הנדל
טואן דיא מער טרייבן;
אל דיא פרייד וואו איר הרץ ביגערט, איר סחורה לאזן
בלייבן

אזי מלאכים זיינה זיא גיאכטע,
זיא לערנן תורה טאג אונ' נכט.

25 יום ד' סיון תר"י לפ"ק זיינה כתבים ארויז גיקומן,
וויא אונזר גאולה איז פאר הנדל נאר אין איין קורצה
צייט צו קומן.

ווענט אייער הרץ מיט תשובה אלה גאר:
משיח קומט אין דיין יאר!

אמן ואמן ואמן.

26 יהודים, ליבן ברידר מיין, מיר וועלן אל גרושה פרייד בגינה;
מיר ווערין באלט פארין אין הייליגן לנד, פו פרייד טנצין
אונ' שפרינגן.

1 בייז, נה"ד Beute—זאקראב (שלל).

2 נישט—קענער נישט.

3 סחורה—דאס מיטן פשט: מסחר. לאזן בלייבן — אדעקווארטן.

4 אז—גלייך ווי.

5 אכטן עמיצן אז...—קוקן אירף אים, ווי אירף...

6 פארהאנדן (vorhanden), דאס היינטיקע פארהאנדען, פארהאן, פארהאן.

פראן. באטייט בעצם: געזעט צו דער האנט; איר עפעס אזוינס, האט דאך געשען אינגיכן.

7 באגינגען—אנהייבן. אין אונדזער היינטיקער שפראך האט דיך דאס הארט אפגעזעט

צלוח אלט צייט—אדערב.

פר געסן ווערט אונז טרוארקיט,
אנדרשט נישט אז גרושה פרייד!
אמן ואמן ואמן.

27 איין פורטגיז הוט אן יום ב' סיון תל"ו די בריף פון די
גוטה בשורת גילעזין
צו אמשטערס אין די פורטגיז בית הפנסת; וויא וואר דו
איין פרייליך וועזין!
דא ער דיא בריף האט אויף גיטאן,
וויא הויבט מן איין ברוך הבא אן!
אמן ואמן ואמן.

28 קומט הער, איר ליבן ברידר מיין, איך וויל אייך איין טייל
פון דיא חידושים שרייבן,
וויא זי אנטביטן שיינפארליך, מיר ווערן נישט לנג אין גלות
בלייבן:
דער טירקש מלך האט לאזן תפסיין מלך משיח, דען פרומן מאן,
האבן זיך אל דיא טירן קיגן אים אויף גיטאן.
אמן ואמן ואמן.

29 בירענקט, איר ליבן ברידר מיין, זיינה דו נישט גרושה וואונדער
אונ' צייכן
וויא אונז מלך איז איין פרומר העלד, עז איז נישט מער
וויין גלייכן
אויף דיא וואשר האט אונז מלך אן גרושה חידושים גיטאן,
איר ווערט אייך פר וואונדערין, ווייב אונ' מאן.
אמן ואמן ואמן.

1 שיינפערלעך — נעמט זיך פון שיינפארליך: דאס וואס עס שיינט אין די
אויגן, דאס וואס עס איז קלאר, לויט היינטיקן יידיש האט זיך דאס קלאנגיקע געשטאלט פונעם
ווארט געפיטן נאך ווייטער: פארוואס ליפן-קלאנג, האט ער אטימילירט צו זיך דעם נאזאלן
צאנקלאנג דאן אים פארוואנדלט אין דעם נאזאלן ליפן-קלאנג. דעריבער איז ריכטיג
קער צו שרייבן: (בא-)שיינפערלעך.

2 תפסען (טאפסען) — נעמען תפוס, אין תפסה.

3 אויפטון זיך — עפענען זיך: קעגן עמיצן — אנטקעגן עמיצן (מיר שטעלן זיך
פאר דאס פילד אנדערש און דעריבער זאגן מיר: פאר עמיצן). אגב שרייבט אנדער מחבר
קיגן [=קייגן], ווי דאס שטימט מיט דער מהיד פארם און מיט דער אויסשפראך אין היינ-
טיקן פוילישן יידיש. די פארם מיט א קורצער e ווי מיר געפינען זי אין ליטווישן יידיש
איז אן אנאמאליע, געוויינטלעך נאך מן דעם שטאנפונקט פון די קלאנגען-געזעצן.

30 בלד ווערן מיר קומן אין אונזר לנד; ליבר גאט, לאז אונז גלינגן
מיר וועלן דיך לובין מיט גרושה ווייד, שירה וועלן מיר זינגן
אונזר עלטרן הבין שירה גיונגן אין דען טיפן מער,
דוא ביזט איבר דיא וועלט איין גרושר הער.
אמן ואמן ואמן.

31 נון, שינה זון, אונ' ציך דיך אויז אונ' שייין אונז וואקרי,
פלייסט
יהושע האשטו אן גדינט. דא ער האט דר שלאגן מלאכים
איין אונ' דרייסט,
דוא הושט אים אל ווא לנג גישיינט,
ביז ער האט דר שלאגן אל דיא פיינט.
אמן ואמן ואמן.

32 לבנה, קום דוא אן איין הער, לייכט מיט אל דיא שטערן
דא אונזר עלטרן אין גלות כצרים גינגן — לייכט דוא אין
אך גאר גערן.
דוא ביזט אייטל דרברמיקייט.
דר לוי אונז אן מיט גרושה פרייד.
אמן ואמן ואמן.

1 דרוקפאלע — אנטקעגן שיינה, באפעל-בארם פון שיינען? אדער אפשר נאך אונ'
שטעט, אונ' פליי? פליי? 202 סטראפ 21.

2 וואקער — פריש, מוטיק, לעבעדיק.

3 די שרייבונג פון דעם נאמען (יהושע אנטקעגן יהושע) איז היכטיק אויף צו גע-
מינען א געזיכט דאס פאר דער היסטארישער גראמאטיק. פארוואס זאגן די ליטוויש-רייטישע
יידן Sie און Sue, זיי מ'וואלט געדארפט זיין על-פי שכל, נעם איך זיך איצט נישט צו בא-
שליסן אפשר האבן מיר דא צו טון מיט אן אנטלייבונג פון פוילישן דיאלעקט. אבער היכטיק
איז, אז דא האבן מיר נאך אין מיטן 17טן יארהונדערט אן איינפליס פון דער i-פארם
אין אפסטערראס. אין מזרח-איראפע האבן מיר אזא ראיא נאך פון א האלבן יארהונדערט אדער
דריי פערטל פריער. אין דעם ספר, שמות הגיטין ע"פ אלף בית בלשון הקודש ובלשון אשכנז
קאפירט פון ר' שלמה לוריעס א תלמיד (ר' שלמה לוריע האט געלעבט פון 1510, געמערן אין
בריסק, ביז 1573, געשטארבן אין לובלין) — דער ספר געמינט זיך אין כתב-יד אין דער
באדלעיאנע, גיבורער נומ' 810 — געמינען מיר כסדר יהושע. עס איז אן איינפאכע פאר-
דער יידישער הארטאקאטישען די עלטסטע איינפליס פון דער פארם אין פארשיי-
דענע געגנטן. 4 מלכים.

5 פליי, ד' 223, פונקט ג.

33 אלמעכטיג ביסטו, גאט, אונ' קיינר מער, לאז דיא ורייד
בלד גישעהן
אל דיא אומת גלובן ניט, אז משיח זאל קומן — לאז דייגה
וואונדר זעהן!

זיא טרייבן אויז אונז אירה שפאט;
העלף אונז, דוא ליבר גאט!
אמן ואמן ואמן.

34 אל דיא סירקן אין אירן לנד, דיא ווערן זער דר שרעקן.
וויא אליהו הנביא ווערט שופר משיח בלאזן, איר לייט
ווערט זיך דר וועקן.

אליה ווערט בלאזן מיט גרושין שלי,
דיא אויף איר פנים פלא.
אמן ואמן ואמן.

35 כל עולם וואו מיר, ברידר, זיין, איבר אל אין אל דיא לנדין
מיט גמילות חסד אן ארטה לייט, דיא גאולה איז נאנט פאר הנדין.
זייט אל פרום, איר ליבן קינדר מיינ.
ווערט איר דיא גאולה זוכה זיין.
אמן ואמן ואמן.

36 הערט, וואז אונזר מלך האט גיטאן, שבת צבי הוך גיבארן;
דיא סערקן האבין אין תפוס גיגומן אין אייגס טיפן טארן;
זוא בלד ער קאט אין דיא תפיסה אביין.
קאט אים איין גרושר שיין.
אמן ואמן ואמן.

1 א גארמאליהורנג לויטן דייטשן מוסטער האָבן מיר אויך אין דער שרייבונג.
סירקן. עטלעכע מאל רייסט זיך אַרױס בײַם מחבר דער אויסליג, "סערקן", וואָס שטימט לויט.
אַלע אונדזערע יריעות העגן דער שפראַך פון יענער צייט מיט דער טאַקטישער אויסשפראַך.
2 איר לייט — זייט ליד.
3 ש א לן האָט אין דער עלטערער שפראַך צוויי טייטשן: א) קלינגען, מאַכן א גערשן.
ב) = דייטש jubeln.
4 מלה (= פאלע) האָלט געווען די פאָרם, אויף העלכער מיר קענען זיך דאָ ריכטן צו-
לייז דעם אָפּטן אָפּפאל פון ין; אָבער אינדזער שרייבער איז געגאנגען דייטער און אָפּגעוואָרפן
דעם י-ע אויך. אין אַלגעמיין איז דאָס א שלעכטער העגן, ווען מען גייט אויסמיטשן אייגנטומ-
לעכקייטן פון א דייטער מיט די באַדערפֿענישן פון גראַטן; אָבער פאַר אונדזער מחבר העגן
דאָס מסתמא קיין פחיתות-הכבוד ניט ווײַן.
5 טאָרן = טורעם, טורמע; א פאָרם, וואָס באַגעגנט זיך זײַער אָפּט אין דער עלטערער
ליטעראַטור. זע למשל ז' 178.

37 רויט אז פייאר אל דיא פיר ווענט הובין אן צו ברענה;
אין דיא תפיסה זאכן זיא שיינפליך, דאז מלאכים בייא
אים זענה.

דיא סירקן וואלטן אין לעדיג לאַזי,
אונזר מלך וואלט ניט אויז דער תפיסה גאנץ.
אמן ואמן.

38 רענגנירן ווערט אין ירושלים איבר קינדר ישראל אל אונזר
מלך הוך גיבארן,
שבת צבי איז ער גימעלט, פון שבט יהודה אויז דר קארן.
ווייל אין גאט הוט זעלברט צו איין מלך גימאכט,
דרום ווערט ער זיין גאר הויך גימאכט.
אמן ואמן ואמן.

39 ביט אײך, ליבן קינדר: האט אײנר אויף דען אנדרין אײן
ביוז מחשבה, טוט אײך פאר געבין,
דו איר מיט גוטין הרצין נאך ירושלים קומט, מיט פריידן
דארט צו לעבין.
אונזר ברידר שרייבן בישידליך קלאר:
משיח קומט אין דיון יארן
אמן ואמן ואמן.

1 ליידיק — ניט מיט אונדזער פּשאַ פּיטט, נאָר מיטן עלטערן: טריי. מכלי
ז' 198 הערה 7.
2 לאָן — לאָזן. א פאָרם, וועלכע איז הי מיר האָבן געזען, זײַער אָנגענומען אין דער
עלטערער יידישער ליטעראַטור.
3 גאָן — גיין.
4 רענגנירן — רעגירן; א פאָרם, וואָס איז זײַער פאַרשפּרייט אין דער עלטערער
ליטעראַטור.
5 אויסדערקאַרן — אויסדערהײלעט. אן אויסדרוק, וואָס איז זײַער באַליבט אין דעם
קרייז פון אונדזערע אַלטע רעליגיעזע און העלטלעכע פּאָעמעס. זע ז' 160 הערה.
6 ביט = (איר) בעט.
7 בייזן — צי איז דער זאך פשוט א סעוד, אָדער עס שטעקט אין דעם עפעס
א גראַמאַטישע אייגנטומלעכקייט?
8 באַשיידלעך — בפירוש. אן אויסדרוק, וועלכן מיר קענען גרייכליך ניצן נאָך
הײַנט.

40 נאך מער הבין אויז שפעט- אונזר ברירר גשריפן, מיר ואלין זיך דרויף ריכטן;
 אין דין יאר ווערין מיר זוכה זיין קרבנות צו שעכטן.
 דאז בית המקדש איז ווארין צו ברייט
 קרבנות צו ברענגן אלה צייט.
 אמן ואמן ואמן.

41 ישראל, ליבן ברירר מיין, הלט אייך ניט מיין פאר בארגן
 מיר הערין אונ' ויכין בשורת טובה: נון מיר דרפן ניט
 מער זארגן.

השם יתברך האט אונז גשיקט דיא צייט
 צו דיגן אין אייטל פרייליכקייט.
 אבן ואמן ואמן.

42 מיר האבן גיהאפט מער אז טונגס יאר אין אונזרן שווערן
 גלות,
 השם יתברך זאל משיח שיקן צו ליון אויז אונזר צרות.

1 שפעט (סאפעט) איז די שטאט אין-ארץ ישראל, וואס הייסט ארץ העברעיש צפת (צפת). עס איז אבער כאראקטעריסטיש, אז אלע יידישע שרייבער פון דער עלטערער צייט, וואס דערמאנען די שטאט (אין די הערט דערמאנט א סך, הייל די איז געווען דער אמתער צענטער פון קבלה), רופן זי ניט מיט איר העברעישן נאמען, נאר מיטן דייטשישן, העלבער נעמט זיך פון אראביש (Safed). עס זיינען א פאר איינפאכיק, אלץ פון ווער פארמט ביכער: א) תוצאות ארץ ישראל, אסטערידאט 1649, לעצטע ווייט: צו שפט זיין דרייא צעהן שולן אונ'... צו ירושלים ע"ה..."; ב) גרשן בר' אליעזר, גלילת ארץ ישראל, צווייטע אויפלאגע, פירט 1691, ברגן ב: אין שפעט זיינן די צעהן שולן..."; ג) סובב קברי צדיקים, קאט' באדל, 7193, אן אנאנים ביכל, וואס קען שטאמען פון סוף 17טן אדער אנהייב 18טן י"ה, שרייבט שוין בפירושו: צפת, ווארט (הערט) אים טייטש (!) גענוג שפעט. א סימן, אז די סענדאנץ פון די "יידישע" יידן צו שאפן זיך אייגענע געאגראפישע באצייכענונגען (העלבע וויינען נאך אבאטאלוס גיט ארמאט-פארשט געווארן) האט זיך גיט אפגעשטעלט אפילו פאר די "היליקע" העברעישע נעמען.

2 די ארמאטפארן איז געווען געווען, רעכטן, מסתמא נאך מיט א גמיה צו א פגלי
 ד' 228, פונקט ב.

3 צו בארייט — צוגעגרייט.

4 מיין — מער, ווי נאך היינט אין א טייל פון פאלישן און אוקראינישן יידיש. די פארם האט זיך אנטוויקלט פון מה'ד מ'מ' מיט א געוואלירטן ס. ארץ הימיל מיר איז בא-חאוסט, האט זיך אין די דייטשישע דיאלעקטן די אנטוויקלונג אין ערגעץ גיט אפערירטקע צו א בפירושו ין. אין יידיש האבן מיר די פארם שוין באגענוגט אין שטאלבער; זע ד' 96.

5 זיכן — זען.

ווייל מיר האבן מיט שמארצן ווא דר ווארט דיא צייט,
 האט אונז גאט אלה דר ורייט.
 אמן ואמן ואמן.

43 נייארט אונזר גאט אליין, וואו איז מער זיין גלייכניס;
 ער נעמט פאר זיך דיא תפילה פון ארמה לייט וואו וואל
 אז פון דיא רייכן.
 די רייכע טרייבן מיט איר געלט אייטל לושט אונ' ורייך
 אונ' אכטיגן גיט קיין ארמה לייט.
 אמן ואמן ואמן.

44 האבן אונזר נביאים גישריפן אויז אירן לבד צו דיא רייכע לייטן,
 זיא זאלין ארמה לייט וואויל טיילן מיט, דאש זיא אן כח
 קומן ביצייטן.
 ווערן זיא דיא ארמה לייט גיט וועלן הערין.
 ווערן זיא אונזר וועגן איר געלט מיט וואר ור צערן.
 אמן ואמן ואמן.

45 מיין איין טייל רייכע לייט: זיא ווערן אין ארץ ישראל גיט
 האבן צו לעבן.
 ווען זיא ארמה לייט ווערן מכבד זיין אונ' ווערן צדקה געבן.
 מען ווערט זיא דארט הלטן וישט דרו העכירן
 זיא זאלן נאר ברענגן שינה קידוש בעכיר.
 אמן ואמן ואמן.

1 די דאזיקע שרייבונג מיטן א, ד"ה א, גיט אונז א ראיא ארץ דעם, ווי אזוי מיר זאלן לייפנען דאס הארט אין יענע פאל, וואו טאט געשריבן פון א וואקאל. דאס אייגענע איז ארץ גענוג דעם הארט, וואס בעט זיך דא צום גראם צו אלטע פון מאדערנע דיכטער: הארט, גיט הערן.

2 פשט: נאך אונדזער גאט, ווער נאך איז געבליבן צו אים.

3 א כסן דא גיט אינגאנצן ווי צו אונז: האבן רעספעקט, נאך: לייגן אכט, אינטערעס-סירן זיך.

4 מיט טיילן האט ערשט אין דעם מאדערנעם דייטש, אן כח דארט אין אונדזער צייטונג-לשון, באקומען דעם פשט פון געבן א ידיעה. פריער איז דער באטייט געווען א מער קאנקרעטער: ארמטליך חלקים, געבן א חלק. ווי עס לייענען אונז די ארמטליך אין ד"ה 6, 2422, האט מען ארץ אין דייטש נאך געוואלט אין 18טן י"ה: Almosen mittellen.

5 די פארם וישט דר (=דעם דער) אין מיר גיט אינגאנצן קלאר, חגם וועגן פשט קען דא גיט זיין קיין שום ספק. איך האלט גוט געווען צו שיקן דערויף ווי ארץ א גיט קא-רעקט געשריבענער קאמפאראטיהישער בילדונג (וויסער ע"ה אנאלאגיע מיט דייטש-דיאלעקט-רעקט געשריבענער קאמפאראטיהישער בילדונג).

46 כיבורים ווערט מן דיא זעלבניגן רייכן אן טון, ווען זיא ווערן
נאך ארץ ישראל קומן.
די דא האבן נוסף גיטאן אן ארמה לייט אונ' האבן זיא
מיט גינומן.
מענכה רייכה הלטן דיא גאולה גאר ור נישט;
דיא ווערן היא פיגן אויף דען מישט.
אמן ואמן.

47 וויא ווערט הימל אונ' ערד אונ' הוכה בערג האבן גרושה פורה.
אל דיא קרוטיאד אונ' ווילדה טיר ווערן דר שרעקן פר
אונזן בורה.
ער ווערט אויף דיא רשעים שרייאן מיט גרושן של,
ור וארכט ווערט אלץ דר נידר מלך.
אמן ואמן ואמן.

48 גיט איינר האט זיך קענה ור ברגין אין דער זעלבניגן צייטן,
דיא אונזר עלטרן הבין מלחמה גיהלעטן; השם יתברך טעט ור
זיא שטרייטן.
היצונדרט ווערט עז אל וויא גין,
השם יתברך ווערט אן זעלברט מיט אונז ויין.
אמן ואמן ואמן.

טיש דעסטער אָנשטאָס (desto) מן זיסט. אָבער דאָס איז בלויז אַ השערה, וואָס איך האָב
ניט אין דער מינוט קיין באַזייוו, אַז דאָס איז אין דער שונקע צו אונז גענוגט געהאָרן. — דער
אַלמערד לאַנדיר מינט, אַז מען קאָן דאָס פשוט באַטראַכטן ווי אַ דרוקמעלער אָנשטאָס, דעסטער.
מיט.

2 ס'איז דאָס לאַטיינישע וואָרט creatura, וואָס איז מיר וואָלטן עס בכלל גענוגט
היינט אָנשטאָס באַשעפטיגט, בריאה, וואָלטן מיר עס פאַרזינדיגט דורך „קראַטור“. אין אונזער
עלטער ליטעראַטור איז אָבער דאָס וואָרט געקומען ניט דירעקט מן לאַטיין, נאָר עס איז יורכגע-
גאַנגען דורך דער עהאַלוציע מן מיטלהיכדישע צו פריגהיכדישע (זע ד' 18, פונקט א). איז אַזוי
זי מן hūs איז געהאָרן hūs, מן mūs איז געהאָרן mūs (הויז, מוז) און אַזוי
היינט, אַזוי איז אויך מן די איינגעפירטער פּרעמדערטער natur און creatur געהאָרן
נאָרמאַל (צו ליינען natouer) און קראַטור (צו ליינען krateuer). דאָס צווייטע וואָרט
איז מן דער יידישער שפּראַך פאַרשטאנדן געהאָרן; natouer דאָס מען נאָך היינט אין אַ
טײַל מן פּוילישן יידיש, אַ שטייגער אין לאָר. מיר האָבן אַלעס אין דעם גערעדטן יידיש אַזוי
דריי פאַרמען מן דעם וואָרט: א) natur, ב) אַלס אַנאַלוגיע דערצו אין אַ טײַל פּוילישן
יידיש (און אין אוקרעניש) natir, ג) די אַלטגעווענע פאַרמאָן natouer.

2 זע ד' 242 הפכה 3 אן 4.

49 השם יתברך הוט ור צייטן אונזר עלטרן אויף בערג סיני דיא
תורה געבן, קאנט אן גימנט ויין שטים הערן;
כל ישראל האטן גרושה פארכט, עז פיל אלו צו דיא ערדן.
כל ישראל רופטן משה, גאטש גיטרייער קנעכט;
זאג אונז, וואז אונזר הער גאט שפרעכט.
אמן.

50 רבותי לעבן, הערט גון צו דיא פרייד וואז אונזר נביאים שרייבן;
כל ישראל ווערט דאז הערץ דר קוויקט, וויא מיר שמחה ווערן
טרייבן.

השם יתברך וויל אונז אלה געבן
אין גיוונטהייט אונזר יאר אויף לעבן.
אמן ואמן.

51 וויא פאר צייטן אונזר עלטרן, צו פיר פינף הונדרט יאר ווערן
מיר אלה לעבן;
דאז לאנד וואז אונז גאט פאר שפראכין האט ווערט ער אונז
ווידר געבן.

דאז גלייכין איז גיט מן אונזר גאט;
דער הימל אונ' ערד בישאפין האט.
אמן ואמן ואמן.

52 וויא ווערט דאז איין גרושה שמחה ויין אין אל אונזר גלידרן
אין ארץ ישראל ווערט איינער דען אנדרן דר קענה שוועסטער
אונ' אן ברירד;
היצונדרט ווייט איינר מן אנדרן גיט צו זאגן,
ביו מיר ווערן ור זמלט אין קורצן טאגן.
אמן ואמן ואמן.

53 אן האבן אונזר נביאים גיטרייבן וואז דא ווערט כער גישעהן.
השם יתברך ווערט אן גרושה וואונדער טאן, דו ווערן מיר
בלד זעהן.
אין מצרים הוט השם יתברך אן זיא נקמת גיטן,
איז זיא אונז וואלטן לידיג לאן.
אמן ואמן ואמן.

(1) זע ד' 230 פונקט ג.

2 פשט: צו אונזער גאט איז גיטא קיין גלייכן.

3 איי — איידער (פגל) דאָס דיאַלעקטישע: איינעכטן).

54 לאזין ווערין זיא אונז באלד פרייא, השם יתברך וויל עד האבין;

דיא מצרים וואלטין אונזר עלטרן אן גיט לידיג לאן, זיא בוסטין הקין אונ' גראבן.

וויא איז אונזר גאט איין גרושר הער, מאכט זיא ור טרינקן אין טיפן מער. אמן ואמן ואמן.

55 פון ערשטיגן ליכט גאט הסראה טאן דען מלך פון מצרים, ער ואלט ישראל לידיג לאן אדר ער ווערט הבין ביוה חליים. גאט מאכט אים זיין הערץ גאר שווער, איך וויל אייך פון אים שרייבן מער. אמן ואמן ואמן.

56 טראכטין טעט פרעה אונ' אל זיין קנעכט, וויא זיא אונזר ברידר וואלטין פלאגין — גאט גאב אין ווידר איין ביוה צייט, מיט צעהן מכות גישלאגין.

אל דיא רשעים ואל עש אל וזיא גין, דיא אויף אונז צו ביון שטין. אמן ואמן ואמן.

57 וויל איך אייך היצונדרט שרייבן מער פון אונזר מלך הויך גיבארין, — אייף אין הבין מיר לאנג גיווארט, פיל מעכטה יאר אונ' טאגין. אונז צו ברענגין אין דאז הייליג לנד, גאט העלף מיט זיינה רעכט הגט! אמן ואמן ואמן.

58 יהודים דיא אין ארץ ישראל זיין, דיא האבין אונז גישריבן אויז אירה לנדן צו אונז ברידער איבר אל וואו יהודים זיין פאר הנדן; אליהו הנביא איז גנץ צו ביריט. וויא שרייבן זי איין גרושה וריידן אמן ואמן ואמן.

¹ פון ערשטן — צום אנהייב, קודם-כל.

² לים — אימפערעטעק; האט געלאזן.

³ חלי — קרענק.

59 סרים אונ' דוקסים אין אירן לנד, דיא הבין צו גיועהן, וואו אונזרין מלך שבתי פר ניסם זיין גישעהן; אין איין גרוש פיאר שטעלט זיך דר ורומר מאן, דאז הוט אים גאר קיין שאדין גיטאן. אמן ואמן ואמן.

60 קוכן זיין צו לאפין פאלק אז זנד אין מער דיא וואונדר, צו גיועהן, מיט אונזרין מלך שבתי צבי וואו ניסם זיין גישעהן; האבין גשריאן גרוש אונ' קליין: "דו מוז גיוויש משיח זיין!" אמן ואמן ואמן.

61 זיא הובן אל צו שרייאן אן: מיר האבן אונזר לעבן גיט גועהן; דאז קאן קיין מענש גיט מאכטיג זיין; פון גאט איז עש גישעהן.

דיא שריאן אל מיט גרושר מאכט: "דער יודן גלאבן איז גראכט!" אמן ואמן ואמן.

62 צו לאפן קאמן דארט אויז אל דיא לנד אונזר מלך אן צו זעהן גערן; וויל אים גאט הט זולכי וואונדר גיטאן, איז טעטן זיא אים ערן: "דאז מוש זיין קיין שלעכטער מאן, וויל אים גאט הט זולכי וואונדר גיטאן." אמן ואמן ואמן.

63 לובין טעטין זיא אונזרין גאט איבר אל אין אל דיא לנדן; זיא שריאן: "איבר דען יודן גאט איז קיינר מער פאר הנדן!"

¹ דוקס — פירשט, פון לאטין dux. עס איז טעקסט גיטאן קיין שום גרונט צו שרייבן דאס הארט "דוכס" אן "דוכס", איז שוין געווען א גרויסה הגט מען קען געמינען איהן דעם גרויס ליטערארישע פארגילדער.

² פגל, ז' 230 פונקט ת.

³ ערשטער פשט: תמיד, דא בלויז איהן צו פארשטאנדן די באהערפטונג.

⁴ פשוטער, געהיינטלעכער.

⁵ שרייבן — אימפערעטעק; זי האבן געשריבן.

ווען יהודים טואן פלייסיג איר גיבעט.
זיא האבן וואו איר הרץ ביגערט.
אמן ואמן ואמן.

64 מאנט אייך נון זעלבר, ליבה ברידר מיין, נעמט אייך פון
צו הרצין;

דאז גלות איז אונז מעכטיג שווער, מיר לידן גרושה שמרצין;
גאט זאל אונז באלד אויז דען גלות לאזן.
מיר זאלן הערין אליה שופר בלאזן.
אמן ואמן ואמן.

65 קומט הער, איר ליבן ברידר מיין, מיר וועלן אן קיין צרות
גידענקין;

דיא טירקן וועלן זיין אונז קנעכט, זיא ווערן אונז דיא
גלעזר שווענקין.

מיר ווערין איינר אויף דען אנדרן ווינקן.
אין גיוונדהייט מלך שבת צבי איינש טרינקן.
אמן ואמן ואמן.

66 קיין מלאכה ווערין מיר נישט טאן, נייארט לערצין תורה;
גאט וועט אונז בהיטן אלי גאר, מיר ווערין האבן קיין מורה.
פיל ווערין ביקענה, דאז אונז גאט
הימל אונז ערד בישאפן הוט.
אמן ואמן ואמן.

67 פרייד אונז אייטל הרצלעכקייט מיט שלן אויז דר מאסקין,
דען זכות פון אונזערע עלטערין האבן מיר גינאסין.
לובט גאט מיט פארכצום קייט.
ווייל ער האט אונז געבן איין זעלכה צייט.
אמן ואמן ואמן.

68 רירט אייך, ארמה, קרנקה לייט! איר ווערט דר לויט פון
אייארה שמרצין;
לויבט גאט מיט גרושר פרייד אונז מיט גנצין הרצין.

1 מעכטיק — דא מיטן פשט זייער, שטארק, גריילעך, ווי נאך היינט טיילטאל אין

דער דייטשישער פאלקטשפראך.

2 נייערט הערט אין דער עלטערער שפראך גענוצט נישט צווייז אין דער קא-בינאציע
גייט נאך... נייערט... ווי מען האט דאס געפרוהט מיט ערפאלג רעסטאורירן איצט, נאך
באלל מיטן פשט: נאך, צווייז.

3 אייז דער מאסן — איבער דער מאס.

אונזר גאט איז פוליר דר ברמיקייט.
זיינה קינדיר ישראל האט ער דר פרייאט.
אמן ואמן ואמן.

69 אין ירושלים ווערין מיר קומן בלד אונזר צו אנטפונגין.
וויא פיל הונדערט יאר האבן מיר גיהאפט! דיא צייט טוט אונז
פאר לאנגין.

ווייל אונז השם יתברך האט לאזן דר לעבן,
וועלן מיר אים איין ברוך הבא געבן.
אמן ואמן ואמן.

70 גיטרייאד גאט, מיר וועלן דיך לויבן זער, ווייל דוא אונז
האט גיגעבן —

מיר האבן צו דיר גאר לנג גיהופט — זעלכה פרייד צו דר לעבן.
מיר הבין גליטן מענכה שטרוף,
פור זאמל אונז אז דא פור שפרייטה שאף.
אמן ואמן ואמן.

71 האבן מיר נון גינאסין דען גרושין זכות פון אונזער עלטערין
דיא ורומה,

דו מיר האבן דר לעבט אין אונזר יאר, דו משיח איז גיקומע!
זייט פרייליך, ליבה ברידר מיין,
דיא שמחה קענט נישט גרעסער זיין.
אמן ואמן ואמן.

72 רישט אייך צו, אל איר ליבן לייט, השם יתברך וויל אונז
ארץ ישראל דאז הויך גילובטה לאנד [געבן].
מיר זאלן דארט אין פריידן לעבן.

1 אנטפונגען — די עלטערע זיך קארעקטערע פארם פונעם צייטווארט, האט
פון גילטן ביי אונז ארץ, ארץ מיר קענען דיך אן דעם ווארט נישט באגיין. דער פשט: אנט-
פונגען, פאנגען יענעם אנטקעגן גייענדיק, צוגע-ען. די בילדונג, עמפאנגען, האט אונדזערע
צייטונגס-רבינים האבן אויסגעפארגט פון דייטש, איז דער רעזולטאט פון א קלאנגע-אסימילאציע,
האט איז אין יידיש לאה-דוקא. די פארם, אנט-פאנגען האבן מיר אפט אין דער עלטערער
ליטעראטור, אזוי אפט, אז עס ליגט נישט צו ברענגען קיין גייסלין.

2 מענכע — מאנכע. די פארם מיטן איבערקלאנג איז אפט אין אונדזער עלטערער
ליטעראטור, ארץ אין דייטשישע דיאלעקטן.

3 קענט — קאניונקטיוו; האלט געקענט.

4 צוריסטן זיך — מכין זיין דיך.

5 דאס ווארט געבן פאלט אין טעקסט; אבער עס איז צוצוקלעבן קלאר, אן עס דארף דא שטיין.

XII. צוויי צייטונגסמעסיקע באַריכטן פון 17טן י"ה

1

ביי אלע פעלקער, און אזוי אויך ביי אונדז יידן, זיינען די צייטונגען צום אָנהייב געווען גיט קיין פּעריאָדישע. "צייטונג" באַטייט "ידיעה", און "ניי-צייטונג" האָט תחילת געמיינט דאָס אייגענע וואָס היינט "נייט".

די צייטונגען זיינען הייסט עס געווען געגליכן צו אונדזערע היינטיקע איינסטאָג-בלעטער; זיי זיינען אַרויסגעגאַנגען אין דער פּאַרס פון אַ באַשור צוליב אַ באַשטימטן געשעעניש. אַמאָל איז די טעמע געווען אַ וויכטיקע פּאָליטישע פּאַסירונג: מיר האָבן אַ שטייגער אַ יידיש ביכל אין פּאַרזע, כמעט ווי כראָניק אין אַ היינטיקן בלאַט, וועגן דעם ווי די טערקן האָבן באַלענערט ווין אין 1683; אַמאָל איז דאָס אַ געשיכטע, וואָס וואָלט אין אַ היינטיקער אַמעריקאַנער צייטונג געשטאַנען אין דעם "בינעל ברויז", אויך אונדזערע היסטאָרישע לידער קען מען צורעכענען צו די פּאַרגייער פון דער פּעריאָדישער פרעסע.

צוויי אַזעלכע צייטונגסמעסיקע ביכלעך וועל איך איצט פאַרשטעלן פאַרן לייענער. איך האָב זיי גיט אויסגעקליבן לויט אַ באַזונדער סימן; ס'גייט מיר נאָר אין דעם צו געבן אַ בילד פון דעם אינפאַרמיר-אַפּאַראַט, וואָס האָט געאַרבעט אין 17טן י"ה אין דער יידישער סביבה. ביידע זאָכן זיינען כאַראַקטעריסטיש לויט זייער אינהאַלט, און זייער זעלטן זיינען זיי אַזוי:

¹ שארית ישראל, דירעקטורט 1799 (ערשטע אויסגאַבע אַמסטערדאַם 1743), ז' ב: ... אונ' דא דער בריב קאם צו פּעטרוניו. האט ער גלייך גשיקט צו דיא יהודים אונ' האָט זיא מיט די גוטי צייטונג משמח גוועזן. קהלת שלמה, אַמסט' 1744 (ערשטע אויסגאַבע פּאַרזע 1722), ע: אום שבת זאָל מען גאָר נייא צייטונג אויך גיט פרעגן.

אויך אונדזער צייטונג האָט לכתחילה געהייסן "ניי-צייטונג". אזוי געפינען מיר אין עטינגערס, "סערקעלע": ר' שמואל שראַבער האָט דעך אַלליין... אין דיא נאָיאַטינג געליינט... און אַפילו אין קול מבשר, 1869, ע' 19: "מינט איהר דאָך צו איהר דרש'ט שאַן מיט ציי-ערע ניי-צייטונג..."

דארט ווערין מיר אונזר לושט מיט פריידן בישן,
צו אונז ווערט מילך אונ' הוניג פליסן.
אמן ואמן ואמן.

73 יהודים בלינדע, לאמה, קרנקה לייט ווערט גאט מאכן גינען.
גאט ווערט העלפן אל דיא לייט דיא קרנקה זיינע גיוועדן.
בטריפטה הארצין ווערן סריליך זיין,
דאן ביסדוא מאכטיג אליין.
אמן ואמן ואמן.

74 רבותיים לעבן, הערט מיך צו, איך וויל אייך דען שרייבר
געבן צו קענה:

ער הייסט יעקב טויסק פון פראג, איין ווא טוט ער זיך נענה.
דו ליד האט ער גאר שין גימקט:
ערשט דו אלף בית, אונ' נאך זיין חתימה אויז גיטראכט.
אמן ואמן ואמן.

75 הערט צו, איר ליבן ברידר מיין, טוט אייך וואול צו ברייטן.
דו מיר בלד נאך ירושלים קומן איטליכר ביציטן.
דאן ווערט גישעהן אין דיון יאר.
אמן, עז זאל ווערין וואר.
אמן ואמן ואמן.

דו ליד האט איין ענד, השם יתברך שיק
אונש אין ארץ ישראל אגין ביהענד.

¹ און 2 לושט — לושט; דאָס צייטוואָרט "ב'סן" (נה'ד büssen) איז אין היינטיקן יידיש גיטש, און אין דער עלטערער שפראך האָט עס גיט דעם פשט, וואָס היינט אין דייטש. דער ערשטער פשט דערמאנט און גאָנץ מאַכן, און צו גע צום יידישער האָט עס פונקט דעם אייגענעם געפיל-אינהאַלט ווי דאָס יידישע בתקן זיין, געמינע אַ תיקון. דערמאנט אַנטהיקלט זיך אַ פשט: היילן פאַרטרייבן (הונגער, דאָרשט) און אויך אַ הענדונג seine Lust büssen, וואָס איז אין דער עלטערער דייטשישער שפראך, און נאָך גיט געטע, געווען זייער באַליבט: שטילן, באַ-פרידיקן. אַלזאָ: דאָרט וועלן מיר אונדזער לושט מיט פריידן גען — דאָרט וועלן מיר זיך אַג-פרייען ווי ס'געהער צו זיין. ² באַטריבטע.